T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYAL BİLİMLERDE FENOMENOLOJİK VE TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM DESENLERİNİN ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ AÇISINDAN TARTIŞILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÜSEYİN KESKİN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ŞEREF ULUOCAK

ÇANAKKALE – 2024

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYAL BİLİMLERDE FENOMENOLOJİK VE TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM DESENLERİNİN ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ AÇISINDAN TARTIŞILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÜSEYİN KESKİN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ŞEREF ULUOCAK

ÇANAKKALE – 2024

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Hüseyin KESKİN tarafından Prof. Dr. Şeref ULUOCAK yönetiminde hazırlanan ve **26/11/2024** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan "**Sosyal Bilimlerde Fenomenolojik ve Temellendirilmiş Kuram Desenlerinin Araştırma Metodolojisi Açısından Tartışılması**" başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Sosyoloji Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**İmza**
Prof. Dr. Şeref ULUOCAK (Danışman)	……
Prof. Dr. Assiye AKA	……
Dr. Öğr. Üyesi İhsan YILKAN	……

Tez No : 10696485
Tez Savunma Tarihi : 26/11/2024

……

Doç. Dr. Melis ULU DOĞRU
Enstitü Müdürü
../../20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)
Hüseyin KESKİN
26/11/2024

TEŞEKKÜR

Bu çalışma; sosyal bilimler metodolojisi üzerine küçük ve iyimser bir dipnot olma hedefinin yanında, akademik hayatımın belki de en verimli dönemini ileride bana hatırlatacak güzel bir iz bıraktı. Ve bu deneyimin en güzel yanı; yaşadığım ilk tez heyecanımda, yanımda Şeref Hoca gibi hayranı olduğum bir akademisyenin varlığıydı. Bir öğrenci olarak ünvanlarla ilgili tek düşüncem; bazı değerli hocalarımızın kendi isimlerinin, onlara verilen ünvanlarından önce geldiğidir. Bu hocalarımız eminim ki araştırma görevlisi, doçent veya profesör ünvanı alsalar da; hayatlarının her anında zaten bir entelektüel olarak yaşam sürmektedirler. Gerçek vatanseverliğin çalışkanlık olmak olduğunu bana duruşuyla gösterdiği için başta hocam Prof. Dr. Şeref ULUOCAK'a; değerli eşine ve ailelerine sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Lisans ve yüksek lisans eğitimlerimde her zaman bana yol gösteren, sadece beni değil, bütün öğrencilerini bir öğrenciden çok; potansiyel bir meslektaşları gibi ciddiye alan Prof. Dr. Assiye AKA ve Prof. Dr. Gökhan GÖKULU hocalarıma ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez jürimde yer alıp eleştirileriyle tezimin gelişmesine katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi İhsan YILKAN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Çanakkale'nin bana kazandırdığı ve her zor anımda yanımda olan sayın Güneş EKMEKÇİ'ye ve bilgisiyle her zaman yolumu aydınlatan ÇOMÜ kurucu rektörü Prof. Dr. Ahmet Mete TUNCOKU Hocama teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Asistan olarak göreve ilk başladığım ve bu süreçte bana her türlü kolaylığı sağlayan; başta bölüm başkanı Doç. Dr. Aykut AYKUTALP olmak üzere, Kafkas Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'ndeki değerli hocalarıma saygılarımı; heyecanıma heyecan katan ve akademiye daha çok sarılmamı sağlayan değerli öğrencilerime sevgilerimi sunuyorum.

Bu süreçte kaygı ve sıkıntının, insanın kendi içinden bir sebepten değil de, dış sebeplerden kaynaklandığını öğrendim. Dışarıdan gelen olumsuzlukları savuşturmamda bana destek olan ve isimlerini zikretmeden geçmeyeceğim annem Nebile'ye, babam Halit'e, ablam Nevin'e, kız kardeşim Melek'e, halam Meryem'e ve dostluğuyla her zaman içimi ısıtan Furkan ETEM'e sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunuyorum.

Hüseyin KESKİN

Çanakkale, 2024

ÖZET

SOSYAL BİLİMLERDE FENOMENOLOJİK VE TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM DESENLERİNİN ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ AÇISINDAN TARTIŞILMASI

Hüseyin KESKİN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Şeref ULUOCAK
26/11/2024, 66

Bu çalışmada; nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik ve temellendirilmiş kuram desenleri araştırma metodolojisi açısından tartışılmıştır. Giriş bölümünde, bilgi sosyolojisiyle alakalı temel tartışmalar verilmiş, ikinci bölümde fenomenolojik desen irdelenmiş, üçüncü bölümde temellendirilmiş kuram analiz edilmiştir. Çalışmanın tartışma bölümünde; her iki araştırma deseninin epistemolojik, ontolojik, aksiyolojik ve metodolojik sayıltılar bağlamında ortaya çıktıkları halleriyle kalmadıkları; kurucularının ardılları tarafından oldukça köklü değişimlere uğradıkları serimlenmiştir. Bu serimleme sonucunda, eleştirel realizmin tavsiye ettiği eleştirel-metodolojik çoğulculuk perspektifi aracılığıyla; sosyal bilim araştırmalarında desenlerin bir arada kullanılmasının ontolojik ve epistemolojik nedenleri açıklanmış, ardından bunun nasıl mümkün olacağı özetlenmiştir. Böylece çalışmanın sonuç bölümünde; hem eleştirel-metodolojik çoğulcu yaklaşımın hem de desen nirengilemesi ve diğer nirengileme türlerinin sosyal bilim araştırmalarında işlevsellik vaat ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fenomenoloji, Temellendirilmiş Kuram, Araştırma Yöntemleri, Nitel Araştırma Desenleri.

ABSTRACT

DISCUSSION OF PHENOMENOLOGICAL AND GROUNDED THEORY DESIGNS IN RESEARCH METHODOLOGY IN SOCIAL SCIENCES

Hüseyin KESKİN
Çanakkale Onsekiz Mart University
School of Graduate Studies
Master of Science Thesis in Sociology
Advisor: Prof. Dr. Şeref ULUOCAK
26/11/2024, 66

In this study; phenomenological and grounded theory designs from qualitative research designs are discussed in terms of research methodology. In the introduction section, basic discussions related to sociology of knowledge are given, phenomenological design is examined in the second section, and grounded theory is analyzed in the third section. In the discussion section of the study; it is presented that both research designs did not remain as they emerged in the context of epistemological, ontological, axiological and methodological assumptions; they have undergone quite radical changes by the successors of their founders. As a result of this presentation, through the perspective of critical-methodological pluralism recommended by critical realism; ontological and epistemological reasons for using designs together in social science research are explained, and then how this is possible is summarized. Thus, in the conclusion section of the study; it is concluded that both the critical-methodological pluralistic approach and design triangulation and other types of triangulation promise functionality in social science research.

Keywords: Phenomenology, Grounded Theory, Research Methods, Qualitative Research Design

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI. i
ETİK BEYAN ii
TEŞEKKÜR iii
ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
TABLOLAR DİZİNİ ix
ŞEKİLLER DİZİNİ x

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ 1

İKİNCİ BÖLÜM
FENOMENOLOJİ 6

2.1. Fenomenolojinin Felsefi Temelleri ve Tarihsel Gelişimi 6
2.2. Fenomenoloji ve Nitel Yöntem Arasındaki İlişki 13
2.3. Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Araştırma Deseni 15
2.4. Fenomenoloji Yönteminde Araştırma Süreci veya Araştırmanın Adımları 20
2.5. Fenomenolojik Yöntemin Güçlü Yönleri ve Sınırlılıkları 28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM (GROUNDED THEORY) 30

3.1. Temellendirilmiş Kuramın Amacı ve Gelişimi 31
3.1.1 Klasik Temellendirilmiş Kuram Deseni 33
3.1.2 Yorumlayıcı Temellendirilmiş Kuram Deseni 34
3.1.3 Yapılandırmacı Temellendirilmiş Kuram Deseni 36
3.2. Temellendirilmiş Kuram ve Nitel Yöntem Arasındaki İlişki 36
3.3. Araştırma Yöntemi Olarak Temellendirilmiş Kuram Araştırma Deseni 39

3.4. Temellendirilmiş Kuram Araştırması Süreçleri ve Veri Analizi ile Kodlama Süreçleri ……..42

3.5 Temellendirilmiş Kuramın Güçlü Yönleri ve Sınırlılıkları……...….49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FENOMENOLOJİK YÖNTEM VE TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM (GROUNDED THEORY) ARASINDAKİ İLİŞKİYİ ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ AÇISINDAN TARTIŞMAK 50

4.1. Temellendirilmiş Kuram ve Fenomenolojik Yöntemin Pozitivist/Post-Pozitivist Kökenleri ve Yöntemler Üzerine Etkisi..... 51

4.2. Temellendirilmiş Kuram ve Fenomenolojik Yöntemin Yapılandırmacılığa Dönüşümü ve Yöntemler Üzerindeki Etkisi..... 53

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ……58

KAYNAKÇA 61

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Yorumlayıcı fenomenoloji ve betimleyici fenomenolojinin karşılaştırılması	22
Tablo 2	Fenomenolojik yöntemin araştırma metodolojisi açısından özellikleri	28
Tablo 3	Temellendirilmiş kuram yönteminin araştırma metodolojisi açısından özellikleri	48
Tablo 4	Metodolojilere evrimsel bir bakış	52

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Nitel araştırmada kodlamalardan iddialara doğru ilerleyişin akış şeması	27
Şekil 2	Temellendirilmiş kuramdaki örneklem, veri analizi ve kuram arasındaki ilişki	44

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, her ikisi de nitel araştırma desenleri arasında yer alan fenomenolojik ve temellendirilmiş kuram desenlerini araştırma metodolojisi açısından tartışarak; sosyal bilimler metodolojisiyle alakalı meta-analitik bir sonuç çıkarmaktır. *Araştırma deseni* terimi; araştırmanın temel sorularını yazabilmek için araştırma probleminin kavramsallaştırılmasından, veri toplama, analiz, yorumlama ve rapor yazmaya kadar tüm araştırma sürecine işaret etmektedir (Taylor vd., 2016: 43-44). Araştırma desenlerinin metodolojilerini tartışabilmek için öncelikle paradigma, ontoloji, epistemoloji, aksiyoloji ve metodoloji gibi temel kavramların da anlaşılması gerekmektedir.

Paradigmalar, araştırmacıların araştırma boyunca adımlarını hizaladıkları temel kılavuz ilkeleridir (Creswell, 2023: 18). *Ontoloji,* araştırmacının gerçekliğin doğası, biçimi ve özelliklerine ilişkin sayıltıları ile ilgilidir (Creswell, 2023: 20). *Epistemoloji,* araştırmacıların araştırma esnasında bilginin nasıl elde edildiğini açıklamaları ve bunu gerekçelendirmeleridir; bu durum spesifik soru setlerini içermektedir (Denzin vd., 2024: 20; Creswell, 2023: 20). *Aksiyoloji*, nitel bir araştırmayı karakterize eden ve "araştırmacının konumunu" belirleyen; araştırma esnasında araştırmacının kişisel değerlerini yansıtıp yansıtmayacağı ile ilgili tutumlardır (Creswell, 2023: 20). *Metodoloji,* bilimsel bir araştırmaya yön verme maksadıyla bir dizi prosedürün uygulandığı ve bilgilerin geliştirildiği yöntemdir (Creswell, 2023: 22). Özellikle acemi araştırmacılar, gerçekliğin doğasına dair görüşleri tanımalı ve bilimsel bir çalışma elde edebilmek için kendilerine en uygun paradigmayı seçmelidirler. (Mills vd., 2006: 32).

Sosyal bilimlerde *metodoloji* alanında *"sosyal bilimlerin inceleme nesnesi nedir ve nasıldır?"* soruları ekseninde yürütülen tartışmalar uzun bir süredir devam etmektedir. Metodoloji, Nilgün Çelebi'ye göre; "bilginin istihraç edildiği kaynağı, bu kaynağın işleyiş düzenini, inceleme biriminin kavramsallaştırma düzlemini, akıl yürütme tarzlarını, aklın işleyiş kurallarını ve bilimsel araştırma tekniklerini konu edinen bir alandır" (Çelebi, 2004: 168). Metodoloji bilimsel bilgi elde ederken izlenilen kurallar ve ilkeler bütünüdür (Çelebi,

2004: 222). Bu bağlamda metot ve metodoloji terimleri birbirlerinden farklı anlamlara gelmektedir. Metot, bilimsel etkinlik süresince verilerin hangi teknikle toplandığını ifade ederken; metodoloji bir yandan zihinsel (ontolojik ve epistemolojik sayıltılar) diğer yandan da eylemsel bir süreci işaret etmektedir (Çelebi, 2004: 224). Ek olarak, Çelebi'nin vurguladığı üzere, kavram karışıklıkları ve sosyolojiyi veri toplamaya indirgeme yanlışlığı da, bazı yazarlar açısından veri toplama tekniklerini, sadece metodolojinin değil; ayrıca metotların bile önüne geçirme yanlışlığına düşürmektedir (Çelebi, 2007: 56). Bu çalışmanın konusunu oluşturan araştırma problemi tasarlanırken de, sosyal bilimler metodolojisi alanında halihazırda devam etmekte olan tartışmalara istinaden ve acemi araştırmacıların da sıklıkla karşılaştıkları *"hangi yöntem?"* sorusundan ilham alınmıştır. Çalışmada ele alınacak olan fenomenolojik ve temellendirilmiş kuram desenleri, araştırma metodolojisi açısından meta-analitik bir biçimde tartışılacaktır.

Bilindiği üzere doğa bilimleri ve sosyal bilimler; uzun bir süre pozitivizmin etkisiyle yönünü bulmaya çalışmıştır. Pozitivizmin sosyal bilimlerde belirleyici bir paradigma olarak boy göstermesi elbette Aydınlanma düşüncesine dayanmaktadır. Başta Francis Bacon ve Immanuel Kant olmak üzere; insan aklını her türlü boyunduruktan kurtarıp özgürleştirecek olan Aydınlanma Felsefecileri, yalnızca doğa bilimlerinin yöntemini etkileyip geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal bilimlerin de doğmasına yol açmıştır (Hekman, 1999). Nitekim Francis Bacon'un belirttiği üzere:

"*Günümüzde, bilimdeki keşifler gündelik dilin kavramlarının hemen yüzeyinin altında yer almış gibidirler. Bununla birlikte, çok kesin ve tedbirli bir yöntem ile kavramları ve aksiyomları 'şeylerden' soyutlamak için tabiatın çok gizli ve el değmemiş kısımlarına nüfuz etmek gereklidir*" (Bacon, 2012: 122).

Bacon, tabiatın el değmemiş kısımlarına ulaşmak için 'şeyler'den soyutlanmayı savunduğu ve pozitivizmin köklerini sağlamlaştırdığı bu pasajın ardından düşüncesini daha da ileriye götürür:

"İfadelerimizi açıklamanın yalnızca basit bir yöntemini biliyoruz. Şöyle ki: Biz, insanları tikellere ve tikellerin düzenli serilerine ve sıralarına yöneltmeliyiz ve insanlar, sahip oldukları kavramları bütünüyle bırakıp 'şey'leri tanımaya başlamalıdırlar" (Bacon, 2012: 126).

Susan Hekman'a göre, Aydınlanmacıların bu tutumu, sosyal bilimler açısından iki önemli sonuca neden olmuştur: Bunlardan ilki, 'insanı anlama çabasının' belirli bir tarih ya da kültür ekseninde değil, hepsini aşkın bir anlama çabası yoluyla ortak bir insan doğası bulma çabasıdır. Bu durum; önyargılardan arınmış bir sosyal bilim yaratılabileceği sonucunu da içerisinde barındırmaktadır. Hekman'a göre, Aydınlanmacı tutumun yol açtığı ikinci sonuç ise sosyal bilimler metodolojisi üzerinedir (Hekman, 1999: 16). Nitekim Aydınlanma, doğa bilimleri üzerine oldukça güçlü bir zafer elde etmiş, aynı durumun sosyal bilimler üzerine de uygulanabileceği görüşü hakim hale gelmiştir. Aydınlanmacılara göre sosyal bilimciler, doğa bilimcilerinin yöntemlerine tam anlamıyla bağlı kalırlarsa; bir başka deyişle insan, tarih ve kültürden arınık bir biçimde, salt bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirilirse; doğa bilimlerinin olağanüstü başarıları sosyal bilimlerde de tekrar edilebilecektir. Sosyal bilimlerin yapması gereken tek şey, kendi Newton'unu beklemektir (Hekman, 1999).

Bu tartışmalara ek olarak, tümüyle farklı bir eleştiri anlayışı da 20. yüzyıldan itibaren sosyal bilimler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu eleştirilerin temelinde; hem pozitivistlerin hem de anti-pozitivistlerin uzlaştıkları noktanın nesnellik/objektivite nezdinde "bilim" anlayışı olduğudur. Aydınlanmacılar için, yukarıda değinildiği üzere, hakikatin temel özelliği belirli bir tarih ve kültürden bağımsız, nesnel bir şey olduğudur. Pozitivistlerin bu noktadan hareket etmelerine ek olarak; anti-pozitivistler de, pozitivistlere sözde muhalif bir biçimde ortaya çıkmış olmalarına rağmen, sosyal bilimler için değişmez bir temel arayışı içerisine girmektedirler (Hekman, 1999). Bu 'temel arayıcı' (*foundational*) düşünürlere muhalif kanat olan 'anti-temel arayıcılara' göre ise; temel arayışı gayesi hem pozitivistlerin hem de anti-pozitivistlerin mantıksal düzlemde birbirlerine bağımlı oldukları anlamına gelmektedir.

Anti-temel arayıcı (*anti-foundationalists*) düşünürlere göre, tarih ve kültürden arınmış bir "hakikat/doğruluğun" peşine düşmek makul değildir, aksine sosyal bilimin görevi insani düşünce ile insani varoluş arasındaki ilişkiyi sorgulamaktır (Hekman, 1999: 21). Ek olarak tarih ve kültür dışı bir hakikat/doğru arayışının, hem hakikatin doğasına hem de insani varoluşun kendisine ilişkin temelden yanlış bir anlayışı içerdiği vurgulanmaktadır (Hekman, 1999: 22). Nitekim gerçekliğin, onu nesnel bir biçimde yansıtacak teoriler ile bulunabileceği fikri Nietzsche-esinli "*perspektivistler*" tarafından da eleştirilmiştir. Bu grubun içerisine; Gadamer, Dilthey, Derrida, Foucault gibi düşünürler girmektedir. Nietzsche'ye göre; bir özne, tarihsel ve dilsel koşulları aşarak şeyleri görmek veya bilmek isterse, bu durum imkansızdır (Nietzsche, 2009: 80).

Bu çalışmanın konusu ise; her ikisi de nitel araştırma desenleri arasında yer alan fenomenolojik ve temellendirilmiş kuram desenlerini araştırma metodolojisi açısından (tarihsel olarak gelişimleri de göz önünde bulundurularak) tartışmak ve sonuçta sosyal bilimlerde yöntemde meta-analitik bir analiz yapmaktır. Fenomenolojik desen; "öznelci" yaklaşımı da kullanarak, toplumsal gerçekliğin faillerin zihinsel inşaları olduğunu ve hakikate sadece bireylerin öznel deneyimlerini anlayarak ulaşılabileceği fikrini geliştirir. İlerleyen yıllarda Barney Glaser ve Anselm Strauss (1967) ise temellendirilmiş kuramı açıklarken, araştırmacının araştırma sürecinin her aşamasında verilerle iç içe olması gerektiğini ve öznel deneyimlerin yapıyla ilişkili olduğunu ileri sürerek; süreçle alakalı betimleme yapan bir yöntem yerine, süreçle alakalı teori geliştiren bir bilimi savunmuşlardır.

Uzun bir süredir her iki desen de nitel araştırma desenleri arasında gösterilmektedir. Sonraki bölümlerde görüleceği üzere, iki araştırma deseni arasında, ortaya çıktıkları dönemlerde belirli epistemolojik, ontolojik, aksiyolojik ve metodolojik farklılıklar bulunsa da, günümüzde araştırmalar çeşitli şekillerde bir arada kullanılan yöntemler aracılığıyla yürütülmektedirler. Nitekim her iki desene de yöneltilen eleştiriler ortaya çıktıkları döneme ilişkindir; günümüzde farklılıklar ortadan kalkmaktadır ve araştırmalarda veri toplama ve analiz teknikleri ekseninde bir arada kullanılabilmektedir. Desenleri bir arada kullanabilmek için de felsefi olarak en uygun perspektifin *Eleştirel Realizm* olduğu düşünülmektedir. Eleştirel Realizm'e göre gerçeklik tabakalaşmış bir biçimdedir ve gerçeklik sadece sosyal gerçekliklerin eleştirel bir biçimde incelenmesiyle elde edilebilecektir; bu durum naif

realizm başta olmak üzere pozitivist ontolojiyi değiştirmiştir. Benzer şekilde Eleştirel Realizm, nedensel mekanizmaların belirlenmesinde araştırmacının katılımcıyla arasına bir duvar ördüğü objektivist/nesnelci epistemolojiyi de değiştirmiştir (Denzin vd., 2024: 56). Bu anlamda, çalışmanın amacına uygunluğu açısından eleştirel realizmin önerdiği *eleştirel metodolojik çoğulculuk*, sosyal bilimler metodolojisi için işlevsel bir bakış açısı olarak görülmektedir.

Özetle bu çalışmada, sosyal bilimlerdeki tartışma ve değişme süreçleri dikkate alındığında, fenomenolojik ve temellendirilmiş kuram desenleri arasında zamanla konstrüktivizmin de etkisiyle; yaklaşma ve benzeşmenin söz konusu olduğu görülmektedir. Başlangıcından itibaren bu süreci aşamalarıyla değerlendirebilmek için her iki desenin paradigmatik, ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik sayıltılarının tarihsel süreç içerisindeki tartışmalara bağlı olarak değişimlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda önce fenomenolojik desen, ardından temellendirilmiş kuram tarihsel, ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik olarak değerlendirilmiş; ardından tartışma ve sonuç bölümlerinde literatürde halihazırda her iki araştırma deseninin karşılaştırmasının yapıldığı makalelerden yararlanılarak; her iki araştırma deseninin aynı veri setine *desen nirengilemesi* yoluyla uygulanabileceği temellendirilerek; eleştirel realizmin önerdiği *eleştirel-metodolojik çoğulculuğun;* desen nirengilemesi için uygun bir perspektif olduğu sonucuna varılmıştır. Nirengileme ile desenlerin harmanlanması, desenlerin güçlü yönlerinin de kaynaştırılması aracılığıyla; araştırmaların daha güvenilir ve tutarlı olmasını sağlayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM
FENOMENOLOJİ

20. yüzyılda natüralist filozofların felsefe ve bilimde oldukça baskın konumda oldukları bilinmektedir. Natüralistler felsefeyi, bilimi ve bu çalışmanın bağlı olduğu sosyal bilimleri pozitivist bir biçimde tanımlamışlardır. Natüralistlere göre, sosyal bilimler de tıpkı doğa bilimleri gibi ampirik verilere sahiptir ve bu veriler üzerinde deney ve ölçümler yapılarak gerçekliğe ulaşılabilir. Fenomenoloji isimli bu bölümde adı ve çalışmaları sık sık zikredilecek olan Alman filozof Edmund Husserl (1859-1939) bilime natüralistlerin hakim olduğu ve sosyal bilimleri de pozitivist bir biçimde ele aldıkları bir zaman diliminde tartışmalara dahil olmuştur. Bu bölümde; önce fenomenolojinin diğer felsefi görüşler arasında nasıl yer edindiği açıklanacak, kavramsal olarak gelişiminden bahsedilecek, ardından nitel araştırmalarla ilişkisi tartışılacak, ardından da bir araştırma deseni olarak sosyal bilimlerde nasıl kullanıldığı, veri toplama yöntemlerinin neler olduğu ve veri analizinin fenomenolojik bir araştırmada nasıl yapıldığı serimlenecektir.

2.1. Fenomenolojinin Felsefi Temelleri ve Tarihsel Gelişimi

Fenomenoloji; Yunanca *phainomenon* kelimesinden türemiştir. Türkçeye ‘görüngü, görünen şey’ olarak çevrilen fenomen kelimesi gözlemlenmeye, üzerinde deney yapılmaya uygun nesneyi adlandırır ve bu nesne insana doğrudan/aracısız deneyimde tecrübe edilen “şey”dir (Cevizci, 2000: 368). Terim, Edmund Husserl tarafından, Franz Brentano’dan esinlenilerek; bugün fenomenoloji olarak bilinen aşkın felsefi düşüncenin geliştirilmesinde benimsenmiştir (Dowling, 2007). Fenomenolojinin gelişimi, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bilimde hakim olan pozitivist görüşlere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Laverty, 2003; Munhall, 2012). Felsefi olarak karmaşık ve açıklanamaz temellere sahip olmasına rağmen, fenomenoloji insanların şeylerle olan etkileşiminde, şeylerin onlara nasıl göründüklerine neden olan deneyimlerine ışık tutmanın bilimiyle ilişkilendirilebilir (Husserl, 1983). Bu eksende, pozitivizmden paradigmatik kopuş, Glaser ve Strauss’un 1967’de temellendirilmiş kuram aracılığıyla pozitivizmden uzaklaşmalarına benzemektedir (Urcia, 2021: 4).

Husserl, gerçekliğin bireylerin zihninden bağımsız bir şekilde orada olduğunu ve yaşanmış deneyimler üzerinden saf bilincin incelenmesiyle gerçekliğe eleştirel bir şekilde ulaşılabileceğini savunmuştur (Husserl, 1983). Husserlci *betimleyici fenomenoloji,* epistemolojik olarak kişilerin yaşadıkları deneyimlerin, bilginin özünü anlamak için önemli bir kaynak olduğunu düşünmektedir. Saf bilinç, niyetlilik ve paranteze alma (Husserl, 1983) ekseninde bilgi edinme, değiştirilmiş bir biçimde nesnelci epistemolojiye benzemektedir (Urcia, 2021: 4). Bu bağlamda Husserlci fenomenoloji, araştırmacının yorumunu katmadan saf betimlemeye odaklanmaktadır (Dowling, 2007). Epoche (paranteze alma), bir diğer deyişle fenomenle alakalı daha önce bulunan görüş ve önyargıları askıya alma fikri fenomenolojik indirgemenin zeminini oluşturmaktadır (Giorgi, 2009). Askıya alma sayesinde, belirli bir fenomeni incelerken araştırmacı önyargılarından etkilenmeden fenomeni betimleyebilecektir.

Fenomenoloji kavramsal olarak daha erken dönemlerde kullanılmış olsa da, temelde Husserl'le anılan bir gelenektir. Husserl'in fenomenolojiyi felsefi bir bakış açısı olarak kurduğu dönemde başlıca karşı çıktığı düşünce okulu analitik felsefecilerdir. Cevizci, düşünce tarihinde hiçbir karşıtlığın fenomenologlar ve analitik felsefeciler arasında olduğu kadar keskin bir biçimde ayrılmamış olduğunu ileri sürmektedir (Cevizci, 2018). Moran ise; her iki düşünce geleneğinin de birbirleriyle ilişkili ve kökenleri arasında güçlü bağlar bulunduğunu ifade etmektedir (Moran, 2001: 412). Bu bağlamda Husserl'in, yaşadığı dönemde analitik felsefecilerin temsilcilerinden Frege'le; Bertrand Russel'ın ise Husserl ve Frege ile yazıştıkları bilinmektedir (Moran, 2001). Ancak ister aynı kökten gelmiş olsunlar, ister birbirlerine tamamen zıt olsunlar; her iki düşünce geleneğinin de temel tartışmalarının 'anlam' sorusu etrafında döndüğü ileri sürülebilir. Hacımuratoğlu'na göre, analitik felsefenin temsilcilerinden Frege ile fenomenolojinin temsilcisi Husserl'i mantıksal alanda buluşturan şey "dilsel anlam"dır (Hacımuratoğlu, 2023: 82). Her iki düşünür de mantığı düpedüz psikolojiye indirgemekle suçladıkları psikolojizm karşısında mantığın öznelliğini değil, nesnelliğini savunurlar. Her iki gelenek de mantıksal ilke ve kavramların, en başta da gündelik hayatta kullanılan tümcelerin anlamlarının ya da önermelerin, psikolojik süreçlere indirgenemeyecek kadar nesnel gerçekliklere sahip olduklarını savunurlar ve bunun nasıl mümkün olduğunu açıklama gayreti içerisindedirler. Her birey için öznel alanı teşkil eden

bilincin nasıl olur da bu nesnel içeriklerle ilişkilendirilebileceğine ilişkin epistemolojik sorun her iki geleneğin de cevaplandırmaya çalıştığı bir problemdir.

Edmund Husserl, yüzyılın başlarında Frege başta olmak üzere bugün analitik felsefeci olarak zikrettiğimiz pek çok isimle iletişim halindeyken; felsefede mantıkçı pozitivizmin yükselmesiyle birlikte, fenomenologlar ve analitik felsefeciler arasında bir kopuş yaşanır. Zira bahsi geçen bu analitik okul, felsefenin kendinde bir nesne alanı ve yöntemi olamayacağını iddia ederek felsefeyi neredeyse dilsel-mantıksal analizlerle bir tutan görüşü egemen kılar (Cevizci, 2018). Buna göre felsefecilerin vazifesi, bilimsel olarak ortaya atılan önermeleri mantıksal analizler çerçevesinde çözümlemek, bilimin nesnesine değil de bilimde kullanılan dile odaklanarak çözümlemeye çalışan bir mantıkçı olarak bilime hizmet etmek olmalıdır. Tam tersine fenomenolojik felsefe, hem nesnesi hem de yöntemi olarak diğer tüm bilimlerden kendini ayırıp özerk olduğu sürece; tüm bilimleri temellendirme gücüne sahip evrensel ve ilk bilim olma iddiasındadır. Fakat 1950'li yıllardan itibaren dengelerin tekrar değişmeye başladığı görülür. *Yönelimsellik* (intentionality) fikri ne zaman ki analitik felsefecilerin ufkuna girmeye başlamışsa, geleneğin merkezi konumunu işgal eden dilsel analiz, yerini zihin felsefesi olarak isimlendirilen alana bırakmak zorunda kalmıştır, bu da fenomenolojiye karşı özel bir ilgi uyanmasına neden olmuştur. Geleneklerin ayrılışı Husserl ve Frege karşılaşmasıyla gerçekleşmişken, benzer bir karşılaşma bu kez birleştirici bir rol oynamıştır (Hacımuratoğlu, 2023: 82). Tüm bunlar şunu göstermektedir ki; önce fenomenolojik felsefenin tarihine bakılmalı, akabinde de bir yöntem olarak sosyal bilimlerde kullanılması sürecine geçilmelidir.

Kockelmans'e göre Husserl'in felsefi olarak gelişiminin incelenmesi için belirli dönemlendirme tavsiyeleri ortaya atılmıştır (Kockelmans, 2007: 118). Bu tavsiyelerin yaygın bir şekilde kabul edilenini Husserl'in Freiburg'da geçirdiği dönemde asistanlığını yapan Eugen Fink yapmıştır. Eugen Fink, Husserl'in fenomenolojik bakışının gelişimini temelde üç evreye ayırır. Bunlar sırasıyla psikolojizm, betimsel fenomenoloji ve transandantal fenomenoloji evrelerini yansıtan Halle, Gottingen ve Freiburg'da geçirdiği dönemlerdir. Buna göre Husserl'in temel metinlerinden ikisi olan *Logical Investigations* (1900) ve *The Idea of Phenomenology* (1913) isimli metinleri ilk iki evreden son evreye geçişini temsil etmektedir. Son dönemde olgunlaşan transandantal fenomenoloji evresinden

ilk iki evreye bakıldığında, bu evreler transandantal indirgeme yöntemiyle erişilebilecek bir felsefeye giden yolun yapı taşları olarak görülür. Bu noktada Husserl'in felsefi olarak gelişimini gerçekte iki ana evreye ayırmak mümkün gözükmektedir: transandantal indirgeme öncesi felsefi dönem ve transandantal felsefe dönemi (Kockelmans, 2007: 118-119). Bunlara ek olarak Husserl'in son evresinde sık sık kendi gençlik dönemine geri dönüşler yaparak fikirlerinde bazı değişiklikler yaptığı da görülecektir. Bu eksende, fenomenolojik yöntem hakkındaki düşüncelerinde iyileştirmeler yaparak geliştirir. Freiburg dönemindeki değişiklik ve geliştirmelerle Husserl'in fenomenoloji hakkındaki görüş ve düşünceleri de netleşmiş olur.

Husserl'in fenomenolojisinin ana hatları hem felsefi bir bakış olarak fenomenolojinin ne olduğudur hem de bu felsefe aracılığıyla nasıl bir yöntem geliştirileceği üzerinedir. Fakat Kockelmans'e göre; Husserl yöntem olarak fenomenolojiyi açıkladığı kadar, fenomenolojinin felsefedeki maksadını açıklamamıştır, yani yönteme verdiği önem daha ağır basmaktadır. Düşüncelerinin gelişiminin ilk evresinde Husserl fenomenolojinin bir yöntem olarak kullanılması aracılığıyla formel bilimlerin temellendirilmesi konusunda katkı sağlayacağını savunuyordu. İkinci evrede ise fenomenolojinin formel bilimleri de aşacak biçimde bilginin ve bilimin her formu için kullanışlı olduğunu düşünüyordu (Kockelmans, 2007: 118-119) Nihayetinde bir *bilgi eleştirisi* olarak nitelendirdiği fenomenolojinin bilginin hem muhtelif biçimleri üzerine hem de bilimin nesneleri üzerine odaklandığını savunuyordu. Ancak daha da geniş anlamıyla fenomenoloji metodoloji sayesinde geliştirilmiş bir bilimin adıdır. Bir başka anlamıyla ise fenomenoloji şu ya da bu şekilde birlik teşkil eden muhtelif *eidetik* disiplinlerin üzerine temellendikleri bir yöntem bilim anlamında kullanılmaktadır (Kockelmans, 2007: 122). Peki, bu yöntem nedir veya sosyal bilim araştırmalarında nasıl kullanılmış ve kimler tarafından metodolojik anlamda şekillendirilmiştir? Bu soruyla birlikte yöntem olarak fenomenolojiye odaklanılacaktır.

Husserl'in *modus operandi*'si sayılabilecek *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe* (2014) isimli çalışmasında belirttiği üzere Kant felsefeyi metafizik alanla daraltmış, bu metafiziğe indirgeme ise sosyal bilimlerin kaderini oldukça olumsuz etkilemiştir. Kant felsefenin değil, sadece felsefe yapmanın öğrenilebileceğini ifade eder; Husserl'e göre ise bu tez felsefenin bir bilim olarak işlevsiz olacağının itirafından başka bir şey değildir (Husserl, 2014: 8). Oysa

tıpkı başta fizik olmak üzere doğa bilimlerinde olduğu gibi felsefenin ve felsefecilerin de bir inceleme nesnesi vardır. Bu inceleme nesnesi ise Husserl'in ısrarla üzerinde durduğu "şeyler"dir. "Şey"ler, Husserl'e göre felsefenin yegane araştırma nesnesidir ve şeyleri anlamanın yolu araştırılan nesneyle alakalı düşüncelerin paranteze alındığı (*epokhe*) yöntemle gerçekleştirilen fenomenolojidir. Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe* (2014) isimli çalışmasında bu öneriyi ortaya atmadan önce natüralistlerin araştırma yöntemlerine karşı çıkarak önerisini gerekçelendirmiştir. Çünkü felsefecilerin ve sosyal bilimcilerin araştırma nesnesi olan 'şeyler' natüralistlerin düşündüğü gibi laboratuvar ortamında incelenemeyecek bir biçimde biricik ve kişiseldir. Bu durum da natüralizmin pürüzlü yanlarından biridir (Husserl, 2014: 15). Aksine dünyayı anlamak direkt dünya üzerine düşünerek değil, deneyimleri yorumlayarak gerçekleşecektir. Husserl çalışmasının doğalcılık üzerine olan bölümünde natüralistlerin doğayı anlama biçimlerini sert bir biçimde eleştirir. Natüralistler doğaya baktıkları zaman sadece doğayı görmektedirler (Husserl, 2014: 13). Natüralistlere göre her şey fiziki yasalara tabidir ve bu fiziki yasalar keşfedildiği ölçüde 'şey'ler anlaşılabilirdir. Oysa Husserl kesin bir bilim olarak temellendirdiği fenomenolojinin 'şey'lerin yapısını keşfetmenin tek yolu olduğunu ifade eder. Fenomenolojik yöntemde araştırmacı sadece 'şey'lere dair deneyimleri incelemez, ayrıca bu deneyimlerin "öz"üne de ulaşmayı amaçlar.

Husserl'in temellendirdiği yeni bir 'kesin bilim' olan fenomenoloji dünyadaki 'şey'leri halihazırda varolan teorilere göre değil, bu 'şey'leri deneyimleyen insanların ifade ettikleri deneyimleri üzerinden; yönelimsel bir biçimde düşünmelerine başvurarak, betimleyici bir sonuca ulaşmayı hedeflemektedir. 'Öznelliği' ön plana çıkaran bu kabul, günümüzde yorumlayıcı sosyal bilim araştırmalarında da yaygın bir şekilde yer edinmektedir (Araşan, 2021: 268). Ancak bu noktada özellikle değinilmesi gereken bir husus vardır. Öznelliği ön plana çıkarması, fenomenolojik yöntemin metodolojik bireyci olduğu anlamına gelmez. Fenomenolojinin araştırdığı gündelik hayatta sosyal olayların ve etkileşimlerin bir inceleme nesnesi olarak doğrudan fenomenolojinin konusu içerisine girmesi; aslında metodolojik bireyci olmadığının ispatıdır (Öğütle, 2013). Fenomenoloji kullanılan dili çözümlemeye çalışır ve deneyimleri betimlemek ister; bu yüzden yapısal olarak inşa edilmiş "dil"in kullanımı metodolojik bireyciliğe taban tabana zıttır. Bunun

sebebi faili yapıya nazaran ön plana çıkartan metodolojik bireyciliğe zıt bir biçimde, yapıyı da en az fail kadar öne çıkartan bir anlayışa sahip olmasıdır.

İncelenecek bir 'şey'in gerçeklikte 'ne' olduğu sorusu, hem felsefede hem gündelik hayatta hem de sosyal bilimler metodolojisinde her zaman var olmuş ve bundan sonra da var olmayı sürdürecek bir sorudur. Husserl, Descartes'in etkisiyle, bilginin olabilecek her şüpheden arınık bir biçimde, varsayımların ortadan kaldırılmasını gerektiren "epokhe" kavramını geliştirmiştir (Moustakas, 1994: 26). Araştırma nesnesini özne-nesne düalizminden sıyrılarak salt deneyimler üzerinden betimleme çabası oldukça önemli bir yönelimdir. Bu yönelim (Husserlci) fenomenolojinin, gerçekliğin çoklu boyutları olduğunu savunan ve öznel epistemolojiye olumsal bir kapı olarak gören yorumlayıcı anlayışlar tarafından hızlı bir biçimde sahiplenilip kullanılmasına neden olmuştur.

Husserl'in öğrencisi ve ardılı olan Martin Heidegger ise, paranteze almanın ve önyargıları görmezden gelmenin imkansız olduğunu savunmuştur (Heidegger, 2021). Fenomenolojiyi ontolojik sayıltılarla ilerleten Heidegger, insan bilincinin dünyadan kopuk olmadığını, daha ziyade konumlandırılmış insan varoluşunun dünyayla iç içe olduğunu savunmuştur (Heidegger, 2021). Fenomenlere dair üretilen anlamların, geriye kalan mekan, zaman ve diğer insanlar aracılığıyla günlük deneyimlerle inşa edildiğini ileri sürmüştür (Heidegger, 2021). Bu bağlamda Heideggerci fenomenolojinin çoğul gerçekliklerin var olduğunu ve bilginin zihinden bağımsız yaratılmadığını, bu noktada yorumlayıcı bir fenomenolojik duruş olduğu düşünülebilir. Ayrıca Heidegger, fenomenoloji aracılığıyla yapılacak olan bütün betimlemelerin nihayetinde birer yorum olduğunu vurgulamıştır (Heidegger, 2021). Bu noktada Heideggerci fenomenolojinin hermeneutik olduğu kabul edilecektir (Dowling, 2007). Heidegger'in yorumlayıcı fenomenolojisini takip edecek olan araştırmacılar önkabullerini paranteze almak yerine araştırmaya yansıtırlar ve bağlamın etkilerini anlayabilmek için katılımcılarla iletişim halinde kalarak bilgiyi birlikte üretirler (Heidegger'in düşüncelerini geliştiren ve araştırmacının ön-kabullerinin araştırmaya faydası olacağını düşünen Hans-George Gadamer'in fikirlerine aşağıda değinilecektir).

Heideggerci fenomenoloji, çeşitli metodolojilerin ortaya çıkmasına dayanak sağlamıştır. Yorumlayıcı fenomenoloji, Benner (1994), Munhall (1994) ve Smith'in (1996) fenomenolojik uyarlamalarını derinden etkilemiştir (Urcia, 2021: 5). Buna ek olarak Munhall (1994) araştırmacının yorumlarının dil veya kültür yoluyla aktarılmasından yola çıkarak fenomenolojide tarihsel bağlamın önemini kabul etmektedir (Urcia, 2021: 5). Bu kabul, Heidegger'in iddia ettiği, insan varlığının tarih ve kültürden koparılamayacağı düşüncesiyle oldukça uyumludur (Heidegger, 2021). Benzer bir şekilde Benner (1994) de, tasarladığı fenomenolojik araştırmayla katılımcılar arasındaki kültürel temellere dayanan anlamları vurgulayarak yaşanmış deneyimleri tanımlamanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. (Urcia, 2021: 5).

Fenomenleri, insan bilimleri özelinde kullanılan natüralizmin özne-nesne dikotomisini barındırmayan bir bakış açısıyla ele almak ve halihazırdaki teorilerden sıyrılarak özellikle öznenin deneyimlerine başvurarak 'şey'leri betimlemek sosyal bilimler tarihi açısından oldukça önemli yönelimlerdir. Bu yönelimler, yukarıda bahsedildiği gibi yorumlayıcı metodologlar tarafından oldukça hızlı bir biçimde sahiplenilip kullanılmıştır, çünkü fenomenoloji son tahlilde gerçekliğin çoklu boyutları olduğunu iddia etmektedir ve bu sayede yorumlayıcı metodologlar tarafından öznel epistemolojiye açılan bir kapı olarak görülmektedir. Fenomenolojik yöntemin, daha önce sosyal bilimlerde araştırmalar yapan araştırmacılar tarafından zaten kavramsallaştırılmış olsa da, bir 'şey'in "öz"ünü açığa çıkartma konusunda oldukça işe yaradığı görülmüştür. Fenomenin, herhangi bir toplumsal yapı veya kuramla değil; aksine onu söz konusu fenomeni deneyimleyenlerin anlattıkları ve fenomene verdikleri anlamla betimlenmesi yaklaşımına sahip araştırmalar oldukça yaygınlaşmıştır, nitekim sosyoloji disiplini de fenomenolojiyi sahiplenmiştir (Araşan, 2021: 270-271). Çünkü bu durum, özellikle pozitivizmin merkezde yer aldığı sosyal bilimlerdeki önemli bir açığı kapatmaktadır. Ek olarak fenomenolojinin yöntemsel açıdan sunduğu önerilerin sosyolojik araştırma pratiklerine de önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Sosyal bilimlerde nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenolojik desen bir fenomenle ilgili, öznelerin ne türden deneyimler yaşadıklarını ortaya çıkarmak amacıyla uygulanmaktadır. Bu desenle alakalı, çalışmanın ele aldığı önemli geliştiriciler Husserl ve Heiddegger'dır. Husserl'in önerdiği ve geliştirdiği fenomenolojik yaklaşım daha çok

geleneksel, betimleyici veya tanımlayıcı iken; Heidegger tarafından önerilen yaklaşım ise; yorumlayıcı fenomenoloji olarak tanımlanmaktadır. Yaklaşımlardan her ikisi de fenomenle alakalı deneyim sahibi bireylerin ortak deneyimlerine odaklansa da; Husserl'in betimleyici fenomenolojik yaklaşımında fenomeni tanımlama ve anlamını ortaya çıkarma çabası vardır; Heidegger'in yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşımında ise fenomeni tecrübe edenlerin görüşlerinin araştırmacı tarafından yorumlanması süreci yer alır (Kıral, 2021: 92). Bu bağlamda, fenomenoloji ilk ortaya çıktığı dönemde felsefi bir bakış açısı iken, aradan geçen süreç içerisinde bir yönteme ve akabinde sosyal bilimlerde araştırmalarda kullanılan bir araştırma desenine dönüşmüştür. Nitel araştırmalar özelinde kullanılan fenomenolojik desene dair tartışma aşağıda yürütülecektir.

2.2. Fenomenoloji ve Nitel Yöntem Arasındaki İlişki

Fenomenolojik desenle, diğer nitel araştırma desenlerinde kullanılan felsefi çatılarla ciddi bir bağ vardır. Bu bağlamda fenomenolojik desen de tıpkı diğer nitel araştırma desenleri gibi insan deneyimleri ve gerçekliğin öznel doğası arasındaki bağa sıklıkla vurgu yapmaktadır. Yukarıda bahsedilen epokhe (paranteze alma) ve 'nitel görüşme yöntemleri' arasında da ciddi bir ilişki vardır. Konuyla ilgili olarak Güleroğlu; fenomenolojinin Husserlci perspektif aracılığıyla 'kesin bir bilim' olma gayesi gütmesinin yanı sıra, diğer nitel araştırma yöntemleri ve başka disiplinlerde yapılan araştırmalarda da kullanılabilecek bir araştırma yöntemi olma özelliği de taşıdığını ifade etmektedir (Güleroğlu, 2023). Bu yönüyle disiplinlerarası bir özellik taşıyan fenomenoloji; deneyimleri betimleyip 'öz'e ulaşma gayesi noktasında diğer yöntemlerden daha detaylı bir araştırma yapan nitel araştırma tarzıdır. Nitel araştırmalarda genel olarak araştırılan 'şey'le alakalı bütüncül ve öznelerin ortaklıklarını barındıran genel bir anlama ulaşma niteliği vardır. Bu anlamda nitel araştırmaların tümünde genel olarak amaç aynı kalır. Araştırmacı daha önce sahip olduğu bütün 'önkabulleri'ni ve 'kişisel deneyimleri'ni askıya alır ve sadece katılımcıların "deneyimleri"ne açık bir halde araştırma işine koyulur. Fakat araştırmacı bu noktada bu durumun tam anlamıyla mümkün olmadığının da farkındadır. Çünkü epokhe olarak isimlendirilen ve 'araştırmacının kendi önkabullerini askıya alması' süreci kendi içerisinde pek çok zorlayıcı nokta barındıran bir işlemdir. Halihazırda var olan düşünce kalıplarından sıyrılmak ve gerçekliğin el değmemiş masumiyetine dönmek noktasında kararlılık oldukça

yoğun bir çaba gerektirmektedir (Güleroğlu, 2023: 54). Ancak bu zorluğa rağmen fenomenolojik desen nitel araştırma desenleri arasında kullanılır ve araştırmacının 'mümkün mertebe' ön-kabullerini askıya alma durumunu başardığı varsayılır.

Tüm bunlara ek olarak, fenomenolojik desen araştırmacısı için birçok zorluğu aşarak kendisini sosyal bilimlerde var etmesinin yanı sıra; felsefe ile en temel benzerlik noktası, oldukça yoğun bir merak duygusuyla hareket eden bir düşünüre, araştırmacıya ihtiyaç duymasıdır. Bu bağlamda fenomenolojinin; merak etmeyi yeniden kazanmış bir felsefe olduğu söylenebilir. Merak duygusuna bakıp sadece değersizlik olarak nitelendiren veya merak duygusuyla her karşılaşmasında söküp atılması gereken beyhude bir duygulanım olduğunu düşünenlerin aksine, fenomenolojik deseni kullanan araştırmacılar için merak; saygı duyulması gereken elzem bir duygudur (Güleroğlu, 2023). Son tahlilde fenomenolojik felsefeyi, "merak edenlerin felsefesi" olarak tanımlamak oldukça doğru olacaktır. Merak duygusu, felsefeyle uğraşan insanların sahip oldukları temel duygudur, bu anlamda fenomenoloji de felsefe merakını içinde taşıyan insanlara hitap eden bir bakış açısıdır (Güleroğlu, 2023: 54). Bu bağlamda Husserl'in daha önce zikredilen "şeylere dönelim" çağrısı, merak edenlerin artık bir yolculuğa başlaması gerektiği anlamını taşımaktadır. Bu durumun üzerine bir başka etken de, bir ve aynı nesnenin veya olayın farklı uzaklıklarda, farklı ışıklarda veya ortamlarda farklı şekillerde görünmesi, şeylere yönelik merakı daha da artırmaktadır (Zahavi, 2020).

Fenomenolojik desendeki bu merak duygusu, araştırılan "şey"in "öz"ünde ne yattığına yöneliktir. Çünkü fenomenolojik desende araştırmacı nesneye, kavrama veya olguya aşağıdan, yukarıdan, sağdan, soldan; yani her açıdan bakmasının ve incelemesinin önemli olduğunu bilecektir. Creswell'in vurguladığı şekliyle, fenomenolojik desenle yürütülen bir araştırma, araştırılan fenomenle alakalı 'neyin, 'nasıl' deneyimlendiğini kaynaştıran, katılımcı bireylerin deneyimlerinin 'öz'ünün betimlendiği bir tartışma bölümüyle sonuçlanır. Varılacak olan bu "öz" fenomenolojik çalışmanın nihai noktası olacaktır (Creswell, 2023: 79). Ek olarak araştırmacı tarafından varılmak istenen bu 'öz' betimleme süreci, araştırılan kavram veya olgunun 'nasıl?'ını anlamaya çalıştığı bir süreci de ifade etmektedir. Fakat yapılmak istenen bu 'öz' betimlemesi tam olarak nasıl yapılacaktır? Bu durum da fenomenolojik bir araştırmanın en zor duraklarından biridir.

Çünkü araştırılan fenomen veya kavram araştırmacı tarafından dolaysız bir biçimde anlaşılmış olmalı ve betimleme 'ön kabuller'den sıyrılmış olmalıdır. Ve bu betimlemeyi okuyan bir okuyucu 'Ben X fenomenini deneyimlemiş olmanın nasıl bir his olduğunu anlayabiliyorum' düşüncesini zihninde oluşturabilmelidir (Creswell, 2023). Öyleyse bu betimleme sürecinin en verimli şekilde gerçekleştirilebilmesi için gerekli bazı etmenler vardır. Bunlardan birincisi "deneyim" olarak ifade edilecektir. Betimleme yapılabilmesi için ele alınan fenomen mutlaka bir özne tarafından deneyimlenmek zorundadır. Çünkü deneyim yaşamış özne üzerinde durulacak olan fenomeni zihninde nasıl kavramsallaştırdığını daha açık ve seçik bir biçimde ifade edebilecektir (Güleroğlu, 2023: 55). Buradan çıkarılacak sonuç, fenomenolojik desenle yapılan bir araştırmanın; belirli adımlara ve prosedürel etmenlere bağlı olması gerekliliğidir. Başka bir ifadeyle, ne yaptığının farkında olan bir araştırmacının sistematik bir biçimde, belirli bir plan doğrultusunda araştırmasını yürütmesi gerekliliği bulunmaktadır. O halde bu noktada fenomenolojik desenin nasıl bir araştırma deseni olduğu ve sosyal bilimlerde nasıl bir işlev üstlendiği üzerine bir tartışma yapılmalıdır.

2.3. Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Araştırma Deseni

Sosyal bilimlerde fenomenolojik desenin hangi durumlarda kullanılacağı, araştırma sürecinde neler yaşandığı ve araştırılan kavramın 'öz'ünü çıkartma süreciyle ilişkisine bakıldığında, nitel araştırmalarda neredeyse tüm anlama ve yorumlama süreçlerinde fenomenolojik yöntemden faydalanıldığı göze çarpacaktır. Bu bağlamda Erbaş, fenomenolojik yöntemin sadece felsefi bir düşünce sistemi değil, "şey"lerin içinde görünmez bir biçimde duran "öz"lerin bilgisine ulaşmaya çalışan metodolojik bir bakış açısı olduğunu belirterek, bu yöntemin temelde askılama'ya (suspention) ve paranteze alma'ya (bracketing) dayandığını vurgular (Erbaş, 1992). Fenomenolojik yöntemin inceleme nesnesi doğrudan yapıya ilişkin nesnel gerçeklik değildir, aksine öznelerin bu gerçeklikle hayatın bir noktasında karşılaşıp onu deneyimlemeleri yoluyla oluşan zihinsel süreçleridir. Doğal olarak bu süreçler pozitif bilimlerde kullanılan yöntemler kullanılarak anlaşılamaz ve bu süreçle alakalı edinilen bilgiler evrensel bir şekilde genellenemez. Doğa bilimlerindeki bilimsel yöntemler; insan bilincine aşkın, dışarıda (out there) bir inceleme nesnesi olduğunu varsayarak araştırmalarını yürütür. Oysa toplumsal hayatı araştıran sosyal bilimciler için araştıracakları ve bireylerin zihnini şekillendiren yaşam dünyası (life World), bireye dışsal

(external) veya dışarıda (out there) değildir. Husserl'in sürekli vurguladığı "şeylere geri dönelim" çağrısının sebebi de burada yatmaktadır, bilinci irdelemeyi elzem kılan temel motivasyon da budur (Erbaş, 1992). Husserl araştırmacılara, araştırma esnasında doğal bir tavır takınabilmeleri için; bütün yargıları askıya almalarını tavsiye etmektedir. Bu durum, ön yargılardan sıyrılmak olarak isimlendirilmiştir (Creswell, 2023: 80).

Fenomenolojinin bir yöntem olarak sosyal bilimlerde kullanılmasında büyük katkısı olan bir diğer önemli düşünür ise hiç kuşkusuz Husserl'in ardılı Alfred Schütz'dur. Husserl'in öncelikli hedefi yukarıda bahsedildiği üzere fenomenolojiyi kesin bilim olarak bütün bilimlerin tepesine yerleştirmekti. Schütz ise Husserl'in 'şeyler'e dönerek gerçekliği açıklama fikrini ve diğer önemli kavramlarını çalışmalarında kullanır ve sosyal dünyada bireylerin nasıl oluyor da bir arada durduklarını açıklamaya çalışır (Yalçın, 2022: 216). Schütz'un inceleme nesnesi, Husserl'in şeyler olarak, kendisinin ise toplumsal ilişkiler olarak adlandırdığı gündelik yaşamdır. Schütz'a göre toplumsal olanla ilgili araştırma yapacak bir sosyoloğun çıkış noktası matematikselleştirilmiş bir istatistiki bilim dünyası değil, yaşam-dünyası olacaktır (Zahavi, 2020: 164). Araştırmacının ihtiyaç duyduğu şey tam olarak gündelik yaşamın sistematik bir şekilde tetkikidir ve bu tetkik de doğal olarak yeni bir sosyolojik teoriyi gerekli kılmaktadır. Husserl'in yönelimsellik (intentionality) analizini başlangıç noktası olarak alan Schütz, bu bağlamda toplumsal olanın kendi varlığını çeşitli deneyimler aracılığıyla açığa vurduğunu ve ortaya çıkardığını vurgular (Zahavi, 2020). Toplumsal hayatın anlamlılığı özneler tarafından kurulup kabul edildiğine göre, özneler anlaşılarak toplumsal hayatın da belirli boyutları açığa çıkarılabilecektir.

Schütz'a göre sosyal bilimcilerin araştırma konusu olan nesneler doğa bilimlerine göre oldukça karmaşık durumdadır. Çünkü araştırmacı araştırma nesnesi üzerine belirli açıklamalar getirme ve anlama gayretinde iken; gözlemlediği faillerin zaten halihazırda deneyimleri üzerine sahip oldukları belirli kanaatler bulunmaktadır (Schütz, 2018). Hiç şüphesiz tam da bu noktada sosyal bilimler ile doğa bilimleri birbirinden keskin bir hat ile ayrılırlar. Çünkü ilkinde nesneleri içeren faillerin fikirleri ve duyguları varken, doğa bilimlerinin nesnesi olan, söz gelimi bir elektorunun kendisi hakkında bir fikri yoktur. Bir sosyal bilimci saha araştırması bittiğinde, katılımcılar kendi kendilerine düşünmeye devam ederler, fakat bir fizikçi laboratuvardan ayrıldığı zaman elektronlar kendi varlıklarını

sorgulamazlar. Bu nedenle Schütz, bütün her şeyi yasalara indirgeyen pozitivizmin ve davranışçılığın sosyal bilimlerde kullanılmasına net bir biçimde karşı çıkar.

O halde Schütz, sosyal bilimlerde bir yöntem olarak kullanılan fenomenojik yöntem nazarında gündelik yaşamı nasıl tanımlamaktadır? Schütz'un fenomenolojik sosyolojiye kattığı en önemli kavramlardan biri *tipleştirme'*dir (Schütz, 2018). Birey gündelik hayatını sürdürürken ve deneyimler edinirken reçeteye benzetilebilecek olan bir dağarcığı kullanır. Yaşam dünyasında nesneler yalnızca emsalsiz değildir; ayrıca 'dağlar', 'kişiler', 'binalar'dır. Ormanda gezintiye çıkan biri, karşılaştığı çam ağacının sarıçam olup olmadığını bilmese de, onun dolaysız bir biçimde 'ağaç' olduğunu bilir. Bir başka deyişle çevremiz ve evren hakkında temel bir bilgi türüne sahibizdir ve pratik alanda sürekli bu bilgileri kullanırız. Bu tipleştirmenin en önemli iki kaynağı bireyin hem daha önce edindiği tecrübelerdir hem de diğer bireylerden ve çevresinden dolaylı veya dolaysız edindiği bilgilerdir. Toplumsal dünya çok katmanlı bir yapıya sahiptir ve araştırmacının görevi de bu katmanlı yapının içerisinde karşılaştığı bir fenomeni analiz etmektir. Bu tipleştirmeler bir başkasını anlayabilmemizi mümkün kılmaktadır (Schütz, 2018). Bu sayede hastaneye giden bir hasta nasıl davranması gerektiğini bilir, doktorların da ona nasıl davranacağını kestirebilir. Marketteki bir kasiyerin müşteriden beklentisi, alacağı ürünlerle birlikte sıraya geçerek sırasının gelmesini beklemesi, sırası geldiğinde de ücretini vererek ürünleri alıp marketin dışına çıkıp gitmesidir. Burada bahsi geçen müşteri, kasiyer için bir tipleştirme ışığında inşa edilir ve müşteri üzerine beklentileri, bu tipleştirme belirler. Gündelik hayat bu tipleştirmeler ışığında devam eder.

Bireylerin bilinçlerinin ve bilinçler üzerine yapılan fenomenolojik çözümleyişin sosyal bilimler için önemini vurgulayan Schütz, temelde Weber'in öznel anlamların insan eylemleri üzerine belirleyici olduğu yargısına dayanmaktadır. Bir eylemci gündelik hayatta karar alırken, söz konusu eyleme ilişkin sağduyu olarak adlandırılan nesnel anlamlandırma ışığında; eylemcinin zihninde nesnel anlamlandırmanın yansımaları olan ve eylemi gerçekleştirmeye vesile olan öznel anlamlandırma ile karar almaktadır (Özlem, 2017). Öznel anlamlandırma, çoğunlukla nesnel anlamlandırmanın bireyde şekillendirdiği sağduyuya (comman sense) dayanmaktadır. Yani öznel anlamlandırma, nesnel anlamlandırmadan bağımsız değildir ve nesnel anlamlandırma etkisiyle belirlenmektedir.

Schütz'un temeldeki amacı sosyal bilimler metodolojisi için temel bir zemin oluşturmaktı (Hekman, 1999: 44). Schütz'un fenomenolojik yönteminin temel gayesi; aktörlerin gündelik hayatta, toplum içerisinde eyleme geçerken itici mekanizma olan *sağduyunun* nasıl inşa edildiğini açıklamaktı. Bu eksende; Husserl'in yönelimsellik (intentionality), paranteze alma (epokhe) gibi temel kavramlarını dayanak olarak benimseyerek düşüncelerini geliştirmiştir. (Hekman, 1999). Schütz'un fikirlerini ortaya serimlerken ki amacı; sağduyunun kaynağını oluşturan "bilgi"nin sosyal dünyada nasıl yaratıldığını incelemekti. Bu bağlamda bilgiyi de en geniş anlamıyla tanımlamaktadır; belirli bir zümrenin üyelerinin bilmek istedikleri 'şey'. Dahası bu bilgiyi incelemek için sosyal temellerine bakılması gerektiğini vurgular. Schütz'ün temel tezi de her türlü bilginin tanımı gereği sosyal olduğudur veya Schütz'ün terimiyle ifade edilecek olursa her türlü bilgi "*öznelerarasıdır*" (Hekman, 1999: 45). Bu açıdan bakıldığı zaman Schütz'ün fikirlerinin sadece fenomenolojik yöntemin gelişmesine yol açtığı değil, ayrıca bilgi sosyolojisi için de yeni bir bakış açısı oluşturduğu da görülecektir. Nitekim sadece pozitivistlerin bakış açısıyla, yapının içerisine sıkışmış bir birey tasavvuruyla toplumun açıklanamayacağı yukarıda belirtilmiştir. Bunun güzel bir örneği ardılları olan Berger ve Luckmann'ın, Schütz'ün fikirlerini bilgi sosyolojisi bağlamında dönüşüme uğrattıkları *The Social Construction of Reality* [Gerçekliğin Sosyal İnşası] (2008) isimli eserleridir. Bu eksende Berger ve Luckman'ın sosyal gerçekliği dışsallaştırma, içselleştirme ve nesnelleştirme olarak üç farklı moment üzerinden inşaları ontolojik olarak hem faili hem de yapıyı ön plana çıkartmaktadır (Uluocak, 2018).

Hekman bunlara ek olarak *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik* (1999) isimli çalışmasında, Schütz'ün özne-nesne dikotomisine bağlılığının onu tuzağa düşürdüğünü ifade etmektedir. Bu tuzağa düşmesinde itici güç olarak elbette Aydınlanmacı paradigmanın görüşlerine bağlılığı yatmaktadır. Bu paradigmaya bağlılığının kaynağında ise Husserl'in şu önerisi vardır; bütün anlam, bireyin öznel niyetsel edimleriyle inşa edilmektedir. Schütz, öznelerarasılığı vurgulamaya çok dikkat etmiş olsa da, nihayetinde fikirlerini Husserlci fenomenoloji ekseninde inşa etmiştir ve *öznel niyetsellik* de bilginin ayırt edici sosyal niteliğini bir problem haline getirmektedir. Elbette Schütz, anlamların üretilmesi konusunda hem öznelerarasılığı hem de öznel niyetselliği aynı anda savunamaz. Bu noktada yapılması gereken şey der Hekman, "eskiye dair sahip olduğumuz bütün epistemolojilerin aşılmasıdır"

(Hekman, 1999:46). Alman filozof Gadamer'in dil hakkındaki tespiti buna vesile olacaktır; dil sosyal aktörler olarak bireylerin oyun oynadığı bir alan değildir; aksine dil alanı, dilin sosyal aktörlerle oyun oynadığı bir alandır. Çünkü her birey bir dili öğrenmek üzere dünyaya gelmiştir ve her dil de kendi içerisinde kurallara ve belirlenmiş geleneklere bağlıdır. Anlamayı gerçekleştirebilmenin yegane yolu da dilin yapısını çözmekten geçmektedir. Ancak burada bahsi geçen dil, Gadamer'in *Hakikat ve Yöntem* (2023)'in de ifade ettiği, yorumlamaya açık olan ve yorumla meydana gelen gündelik diyaloglardır. Son kertede Gadamer'in bakış açısı metodolojik dikotomileri aşmanın da işe yarar bir yolu olarak görünmektedir (Uluocak, 2018: 151).

Bu tartışmanın ardından fenomenolojik desenin özetlenmesi gerekirse, fenomenoloji kökü itibariyle Yunanca 'görüngü' anlamına gelen *phainomenon* kelimesinden türemiştir. Husserl fenomen kelimesini 'gören ve görünen şey arasında öznel bir yorumlama süreci' yarattığı için çift anlamlı olarak tanımlamaktadır. İlk anlamı dış dünyanın reel bir biçimde var olduğu ve bu gerçek dünyanın başta gözlerimiz olmak üzere duyu organlarımızla algılayabildiğimiz bir şey olduğudur. Kelimenin ikinci anlamı ise henüz idrak veya izah edemediğimiz bir 'şey' olduğudur. Bu ikinci anlama göre, bireyler kendisinden bağımsız bir gerçekliğe sahip olmayan dünyayı yorumlayabilmek için duyularını kullanarak anlayabilecek ve yeniden yaratacaklardır. Fenomenoloji, temelde belirli bir 'şey'den etkilenen ve etkisi olmayanların da özgür bir biçimde tanımlamaları sonucu elde edilen bireyler arası ortak kabulü ifade eder. Fenomenolojik desen ise; bireyin bilinçli bir şekilde deneyimiyle başlayan ve araştırmacının halihazırda var olan kabul ve önyargılardan sıyrılarak araştırmaya giriştiği bir araştırma desenidir. Bu bağlamda fenomenoloji şeylerin görünüşünü toplumsal eyleyicilerin gözünden, "bizatihi kendileri tarafından" nasıl algılanıyorsa o şekilde inceler (Yalçın, 2022: 215). Bu bağlamda da araştırmanın sonunda fenomenin arkasında yatan 'öz'e ulaşmaya çalışır. Görüldüğü üzere fenomenolojinin kökeninde toplumsal hayatta var olan 'şeyler'in "öz"lerini anlama çabası yatmaktadır. Sosyal bilimlerde araştırma yürüten bir araştırmacı; araştırma problematiği çerçevesinde, araştırma nesnesinin 'öz'üne veya 'deneyimlerin bilgisi'ne ulaşmak istediğinde araştırma deseni olarak fenomenolojik deseni tercih edecektir.

Fenomenolojik desen, araştırmacısından sahada topladığı verileri olduğu şekliyle sorgulamadan kabul etmesini istemektedir. Bunun yanı sıra bu desen dünyaya bakışımızı farklı bir şekilde ve dünyada bulunuşumuzun ve şeyleri algılayışımızın nasıl ve neden olduğunun sorgulanmasına neden olmaktadır. Örneğin bilgisayarda yazı yazmakla meşgul birine, dışarıdan biri bilgisayarın ne olduğunu sorduğu anda bu sorunun çok saçma olduğunu ve cevabı elbette herkesin bildiğini belirtecektir. Fenomenologlara göre buradaki bilgisayar düşüncesini ve başka bir ifadeyle 'dünya içerisinde nasıl bulunacağımızı ve şeyleri nasıl yorumlayacağımızı' toplumsal hayat içerisinde öğreniriz. 'Bilgisayar nasıl görünüyor ve ne işe yarar?' sorusunun muhatabı, soruyu soran kişinin uzun süredir Mars'ta yaşayan bir uzaylı olduğunu öğrendiğinde ise ciddi bir şekilde bilgisayarın tam olarak ne olduğunu deneyimleri ışığında anlatmaya başlayacaktır. Bu metaforu bazı kaynaklar "turist bakış açısı" olarak ifade etmektedir. Bu metafor ışığında fenomenolojik desen, araştırmacısına uzaydan veya başka bir ülkeden gelmiş gibi her şeyi sorgulamasını ve bu sorgulamalar eşliğinde araştırma yapmasını önermektedir. Metafor elbette ki daha önce üzerinde durulan 'epokhe (askıya alma)' durumunun örneklemesidir. Araştırma esnasında araştırmacıdan beklenen kendi tipleştirme ve deneyimlerini araştırmaya yansıtmaması için çaba sarf etmesidir (Yalçın, 2022: 215). Fenomenolojinin bu anlamda bir araştırma deseni olması ve toplumsal inceleme için, yöntem haline gelmesi vurgulandığına göre, araştırma sürecinin nasıl olduğuna bakılabilir.

2.4. Fenomenoloji Yönteminde Araştırma Süreci veya Araştırmanın Adımları

Fenomenolojik yöntemle yapılan bir çalışmanın amacı, bir kavram, olgu veya fenomenle ilgili deneyim yaşayan bireyler nazarındaki ortak anlamları ortaya çıkarmaktır. Araştırmacı fenomenle ilgili bireysel deneyimleri, evrensel bir bakış açısıyla yorumlanacak şekle indirgemeye çalışmaktadır. Bu sebeple, nitel araştırmacılar gündelik yaşamda karşılaşılan ve insan deneyimlerinin birer parçası olan fenomeni araştırmanın başında tanımlayarak işe koyulurlar. Bu konuda, Creswell çalışılan sayısız fenomen olduğunu belirtmiştir (Creswell, 2023). Kaslı bir erkek olmanın ne hissettirdiği, boşanmış bir kadın olmanın toplumsal hayatta boşanan kadın açısından ne ifade ettiği, üniversite 1. sınıf öğrencisi olmanın ne anlama geldiği gibi sayısız örnek verilebilir. Burada önemli olan nokta; fenomeni yaşayıp deneyimlemiş bireyin yaşam dünyasını incelemektir. Araştırmacı yola

çıktığında deneyimi yaşamış katılımcılardan veri toplar ve tüm katılımcıların deneyimlerinin 'öz'lerinin bileşik bir tanımını geliştirmeye çalışmaktadır. Bu öz ise katılımcıların tam olarak "ne" yaşadıklarından ve bunu "nasıl" deneyimlediklerinden oluşmaktadır. Bu eksende fenomenoloji yalnızca bir fenomen tanımlaması değildir, bunun yanında araştırmacının 'yaşanmış deneyim'lerin anlamını yorumladığı yaratıcı bir süreç de içerir. Özetle araştırmacının aynı fenomeni farklı insanların nasıl deneyimlediklerini elde ederek anlam farklılıklarını keşfetme sürecine işaret etmektedir. Bilimsel bir araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yöntem, ilk kez Husserl tarafından bireylerin (araştırmadaki katılımcılar) yaşadıkları deneyimlerin bağlamını ve fenomenleri nasıl anlamlandırdıklarını anlamanın bir yolu olarak inşa edilmiştir (Kıral, 2021: 93). Bu anlama ve yorumlama süreci büyük bir titizlik ve yaratım süreci gerektirdiği için araştırmacıların süreç içerisinde takip etmeleri gereken bazı adımlar bulunmaktadır.

Öncelikle araştırmacı yapmak istediği araştırmaya en uygun yöntemin hangisi olduğuna karar verebilmek için Creswell'in belirttiği gibi araştırma problemini belirlemelidir (Creswell, 2020). *Araştırma problemi* hem araştırmacı açısından doğru yöntem seçimini kolaylaştıracak hem de çalışmanın hitap ettiği okuyucu kitlesi açısından sorunun açık bir şekilde görülebilmesi sağlayacaktır. Örneğin değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamak ve ileride doğabilecek olasılıkları görmek isteyen bir araştırmacı nicel araştırma yöntemlerini kullanabilir. Bundan farklı bir biçimde akademisyenlerin yöneticilerine duydukları güveni araştırmak isteyen bir araştırmacı güven fenomeni üzerinden yola çıkacağı için fenomenolojik desen daha uygun bir yöntem olabilecektir. Dolayısıyla bir problemi keşfetme çabası nitel araştırmaların bir özelliğidir (Creswell, 2020). Araştırma probleminin belirlenmesinin ardından; doğrudan çalışılacak fenomen de belirlenmiş olacaktır. Fenomenolojik desenin, araştırması için uygun yöntem olduğuna karar veren araştırmacı için bir diğer önemli nokta ise; hangi fenomenolojik desen üzerinden araştırmasını kurgulayacağıdır. Araştırmacı eğer fenomeni tanımlamak, betimlemek, bir kavram olarak ortaya koyma maksadıyla kavramsallaştırmak istiyorsa; betimleyici fenomenolojik deseni kullanmalıdır. Tanımlamaktan ziyade, fenomenin altında yatan anlam kategorilerini ortaya koymak ve yorumlamak istiyorsa; yönelimselliğe önem veren yorumlayıcı fenomenolojik deseni kullanmalıdır (Dinçer vd., 2024). Aralarındaki temel fark; betimleyici fenomenolojik deseni kullanmayı tercih eden bir araştırmacı, fenomeni

kavramsallaştırıp tanımlayacağı için fenomenle ilgili ön kabullerini bir kenara bırakmalıdır; kendi yorumlarını dahil etmeden, sadece araştırmaya katılan katılımcıların açıklamalarıyla meşgul olmalıdır. Yorumlayıcı deseni tercih eden bir araştırmacı ise; araştırma yaptığı fenomen üzerine yorum yapacağı için; fenomenle alakalı geçmişi, tarihi, kültürü ve çevreyi bilmelidir. Bu sebeple, yorumlayıcı deseni kullanan bir araştırmacıdan kendi ön kabullerini ve inançlarını bir kenara bırakması beklenmez. Araştırmacı araştırmanın sonunda farklı katılımcıların deneyimlerini yorumlayarak bir betimleme yapmalıdır (Kıral, 2021: 96-97). Bu durum ise yorumlayıcı desende araştırmacının rolünün nasıl olduğu sorusunu cevaplar niteliktedir. Tablo 1'de yorumlayıcı fenomenolojik desen ile betimleyici fenomenolojik desenin karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Tablo 1

Yorumlayıcı fenomenoloji ve betimleyici fenomenolojinin karşılaştırılması

Araştırma Süreçleri **Araştırma Paradigması**	**Yorumlayıcı Fenomenoloji** Yapılandırmacı yaklaşım	**Betimleyici Fenomenoloji** Betimleyici yaklaşım
Amaç	Katılımcıların yaşadıkları deneyimlerin süreçlerini anlamak	Ele alınan fenomenin özünü ortaya çıkarmak
Örnekleme	Amaçlı örneklem, küçük ve homojen bir grup Ele alınan fenomeni doğrudan deneyimlemiş katılımcılar	Maksimum çeşitlilik, az sayıda katılımcı Deneyimi zengin ve somut anlatabilecek şekilde deneyimlemiş katılımcılar
Araştırmacının Rolü	Refleksivite var, epokhe (askıya alma) yok	Araştırmacı fenomene dair kişisel bilgi, inanç ve önyargılarını askıya alır
Veri Toplama Teknikleri	Temel kaynak-yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme Diğer otantik veri toplama yöntemleri ile desteklenebilir-katılımcı gözlem ya da sanat temelli	Derinlemesine görüşme Yazılı betimlemeler
Veri Analiz Teknikleri	Hermeneutik analiz-veri ve notlar/parça ve bütün arasında ileri geri döngüsel bir süreç	Fenomenolojik indirgeme İmgesel çeşitleme

Kaynak: Reiners (2012)'ten akt. Dinçer vd. (2024).

Nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenolojik deseni araştırma tasarımında tercih eden bir araştırmacının en büyük rol ve sorumluluğu, seçtiği araştırma problemi ekseninde araştırma sorusunun katılımcı bireylerin 'yaşadıkları deneyimler' ışığında fenomenin bireyler üzerindeki etkilerini anlamak, araştırmak ve ortaya koymaktır.

Araştırmacının çalışma esnasında bulundurması gereken en büyük özellik çalışmayı enine boyuna düşünmesidir. Husserl, fenomenin araştırmacıya şu şekilde seslendiğini ifade eder:

Burada hala görülecek daha fazlası vardır, bana dönün, böylece tüm tarafları görürsünüz, bakışınızın üzerimde göz gezdirmesine izin verin, bana daha da yaklaşın, beni açın, beni parçalara ayırın; bana tekrar ve tekrar bakmaya devam edin, tüm yanlarımı görecek şekilde beni döndürün. Beni böyle, nasılsam öyle, tüm yüzeysel niteliklerimle, tüm içsel duyusal niteliklerimle tanıyacaksınız (Zahavi, 2020: 22).

Fenomenolojik desenin sayesinde katılımcılara hikayelerini sunma, seslerini duyurma ve deneyimlerine anlam verme fırsatı verilmektedir. Fenomenle ilgili deneyimleri olan bireylerin olayı yaşayış şekillerini kendi merceklerinden ifade etmek ve ortak paydaları ortaya çıkarmak fenomenolojik desenin özüdür. Bundan ötürü, araştırmacılar katılımcının anlattıklarındaki bağlamın analizine odaklanmalı, olayın köklerini derinlemesine araştırarak açıklamalıdırlar. Bazen katılımcı sıradan bir şekilde yaşayıp çok da ciddiye almadığı bir olayı (örneğin kaslı bir erkeğin hissettiği duygulanımlar) araştırma esnasında detaylıca düşünme fırsatı yakaladığı takdirde detaylıca inceleme fırsatı elde edebilmektedir. Bu sebeple yukarıda belirtildiği gibi fenomeni deneyimlemiş bireylerin gözünden fenomeni okumaya çalışmak araştırmanın sağlığı açısından önem arz etmektedir. Araştırmacıya başlangıçta düşen rollerden biri de fenomeni 'bizatihi' deneyimlemiş katılımcılara ulaşmaktır (Kıral, 2021: 97). Burada karşılaşılan 'katılımcılardan hangilerinin araştırmanın bilimselliğinde doyum noktasını sağlayacağı' da önemli bir durum olarak fenomenolojik yöntem araştırmacısının karşısına çıkmaktadır.

Yukarıda değinilenlerden sonra, fenomenolojik bir araştırmanın hangi araştırma süreç ve basamaklarından geçmesi gerektiğinden bahsedilmelidir. Fenomenolojik bir araştırmada, veri analizleri çok sistematik adımlar içerdiği için, burada Moustakas'ın (1994) belirttiği sistematik adımlar üzerinde durulacaktır.

1. Öncelikle araştırmacı araştırma problematiğini belirlemelidir. Araştırma probleminin fenomenolojik yöntemle araştırılabilir olması önem arz etmektedir. Bu noktada araştırılan

fenomenin ortak veya yaygın olarak deneyimlenebilir bir fenomen olması gerekmektedir. Ortak olarak deneyimlenmiş bu fenomenlerin anlaşılması fenomeni detaylı bir şekilde betimleyebilmek için de oldukça önemlidir.

2. Çalışmada merkezi konumda olacak olan fenomen belirlenir. Bir futbolcu olmanın ne anlam ifade ettiği, sinirlenmek, acıkmanın ne demek olduğu örnek olarak verilebilir. Van Manen (1990) ilgili çalışmasında bisiklete binme ve baba olmak gibi deneyimleri örnek olarak vermiştir.

3. Fenomenolojik yöntemle araştırma yapan araştırmacı fenomenolojinin geniş felsefi sayıltılarını kabul eder ve bunu çalışmada belirtir. Örneğin araştırmacı bireyin deneyimleri ile toplumsal gerçekliğin kesişim noktaları hakkında bilgi sahibi olmak zorundadır. Nitekim yaşanmış deneyimler katılımcının "bilinçli" bir şekilde fenomene eğilimini yansıtmaktadır. Bunun mümkün olduğunca tarafsızca sunulabilmesi için araştırmacının halihazırdaki kişisel deneyimlerini parantez içine alması gerekmektedir.

4. Yukarıda sıklıkla belirtildiği gibi fenomeni doğrudan deneyimlemiş bireylerden toplanan veriler gerekmektedir. Fenomenolojik yöntemle tasarlanmış araştırmalarda genelde derinlemesine görüşmeler ve çoklu mülakatlar aracılığıyla veriler toplanmaktadır. Bu konuda Polkinghorne (1989) araştırmanın doygunluk noktasına ulaşabilmesi için 5-25 arasında katılımcıya ulaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Fenomenolojik araştırmalarda diğer veri toplama teknikleri ise günlükleri, şiirleri ve sanatın diğer biçimlerini içeren geniş bir havuz oluşturmaktadır.

5. Araştırma esnasında katılımcılara temelde şu iki soru yöneltilmektedir (Moustakas, 1994): Ele alınan X fenomeniyle alakalı yaşadığınız deneyimler nelerdir? Sizce bu deneyimler üzerinde hangi ortam ya da durumların etkisi bulunmaktadır? Bunların dışında geniş çaplı açık uçlu sorular da sorulabileceği açıktır, fakat özellikle bu iki soru, yaşanılan deneyimin dokusal yapısını ortaya koyacağı için araştırmanın söz konusu fenomen üzerine daha anlaşılabilir olmasını sağlayacaktır.

6. *Fenomenolojik yöntemde veri analizi* aşamaları genel olarak bu konu üzerine kafa yormuş fenomenologlar tarafından benzer şekillerde ele alınmıştır. (Moustakas, 1994;

Polkinghorne, 1989). Araştırmacı ilk iki soruya verilen cevaplar üzerinden direkt araştırma verisine giderek yorumlamalar ve bağlantılar aracılığıyla 'önemli açıklamalar' ve alıntılar yapmaktadır. Bu adım *anahtar ifadelerin listelenmesi* şeklinde ifade edilmektedir (Moustakas, 1994). Bu adıma nitel araştırmalarda *kodlama* (coding) da denilmektedir. Bir sonraki adımda ise bu anahtar ifadeler ışığında araştırmacı anlam temaları/grupları geliştirme basamağına geçer.

7. Bir sonraki basamak ise araştırmacının yaratıcılığını ön plana çıkartması gerektiği *dokusal betimleme* aşamasıdır. Bu adımda araştırmacı elde ettiği veriler ve temalar üzerinden söz konusu fenomen hakkında betimleyici bir yazı yazar. Bu noktada Moustakas (1994) bir adım ileri giderek araştırmacının kendi deneyimlerini de araştırmaya dahil ettiği bir betimleme yazmasını tavsiye ederken, Creswell prosedürlerin azaltılması gerektiğini vurgular ve araştırmacının bu bakışını sadece araştırmanın başındaki yöntem kısmında açıklamasını önerir (Creswell, 2023).

8. Araştırmacının bütün dokusal analizlerini yaptıktan sonra, artık araştırmanın nihai amacı olan "öz"ü ortaya koyarak bir betimleme yapması gerekmektedir. Bu "öz" öncelikle araştırmaya katılan deneyimleyenlerin ortaklıklarına dayanmaktadır. Başka bir deyimle bu "öz" katılımcıların deneyimi yaşarken ortak bir yapı etkisiyle deneyimlediklerini ifade edebilmektedir. Betimleyici bölümün sonunda okuyucu "Ben X fenomenini deneyimlemiş olmanın nasıl bir his olduğunu, ne anlama geldiğini daha iyi anlıyorum" diyebilmelidir (Polkinghorne, 1989).

Burada ayrıca değinilmesi gerektiği düşünülen bir nokta da; verilerin toplandıktan sonra nasıl analiz edileceği sürecidir. Yukarıda Moustakas'ın adımlarında geçen 'anahtar ifadeler' kısmı verilerin kodlama aracılığıyla sınıflandırıldığı basamaktır. Kodlamanın nasıl yapılacağını bilmeyen bir araştırmacı için fenomenolojik bir araştırmanın belki de en sıkıcı ve yorucu kısmı bu süreçtir denilebilir. Bu aşamanın yürütülebilmesi için katılımcılardan elde edilen verilerdeki en sık geçen kelime ve kavramlar listelenir ve bu listeleme ışığında anlam kategorileri belirlenir. Araştırma esnasında katılımcılarla yapılan görüşmelerin kelimesi kelimesine, değiştirilmeden ve yorum katılmadan yazıya dökülmesi gerekmektedir. Ardından kodlamalar ve analizler için kategorileştirmeler yapılması adımı gelmektedir.

Araştırmacı veri kodlama sürecinde öncelikle görüşmelerin yazıya dökülmüş halini birkaç kez okuyarak başlamalıdır. Katılımcıların sözlü olarak ifade ettikleri hakkında araştırmacının kafasında bir harita oluşana dek bu okumalar tekrar edilebilir. Bundan sonrası ise elbette araştırmacının yeteneğine bağlıdır (Kıral, 2021: 98). Böylelikle araştırmanın son basamağına geçilmiş olunur.

Tüm nitel çalışmalarda olduğu gibi fenomenolojik çalışmalarda da birçok yeni ve acemi araştırmacının, takılıp kaldıkları noktalardan birisi görüşme transkriptlerini analiz etme süreci olan veri kodlama sürecidir. Veri kodlama süreci, bilmeyen ve yönetemeyen kişiler için yorucu ve gereksiz yere can sıkıcı olabilmektedir. Bir veri kodlama sürecine başlamak üzereyken yapılması gereken ilk şey, ortak temaları belirlemek için görüşme yanıtlarının okunmasıdır. Katılımcıların yanıtlarında tekrarlanan kelimeleri veya cümleleri ortaya çıkarma; araştırmacının bir transkriptteki kelimeleri veya cümleleri daraltmasına (yoğunlaştırmasına) yardımcı olabilmektedir. Araştırmacı, anlaşılır olması için her bir transkripti tekrar tekrar okumalı ve/veya görüşmeler sırasında kullanılan kayıt cihazlarını dinlemelidir. Transkripti üçüncü kez okuduktan sonra, araştırmacı muhtemelen araştırma katılımcılarının yanıt modellerinde bazı kategoriler ve alt kategoriler belirleyebilir. Kuşkusuz bu tür bir veri analizi zahmetli olabilir; ancak süreç en iyi bu şekilde yürütülebilir (Kıral, 2021: 99). Buradaki sürecin işleyişi de ayrıca önemlidir. Veriler arasındaki ortak kategorilerin belirlenmesi hususunda detaylı bilgiye nitel araştırmalarda kodlamalara yeni bir bakış açısı getiren temellendirilmiş kuram kısmında detaylı bir şekilde değinilecektir. Fakat eldeki veriler ışığında gerçeklikten nasıl soyutlamalara gidildiği ve kodlardan nasıl anlam kategorilerinin oluşturulduğunun anlaşılabilir olması maksadıyla Saldana'nın konuyla ilgili modellemesi aşağıda verilmiştir.

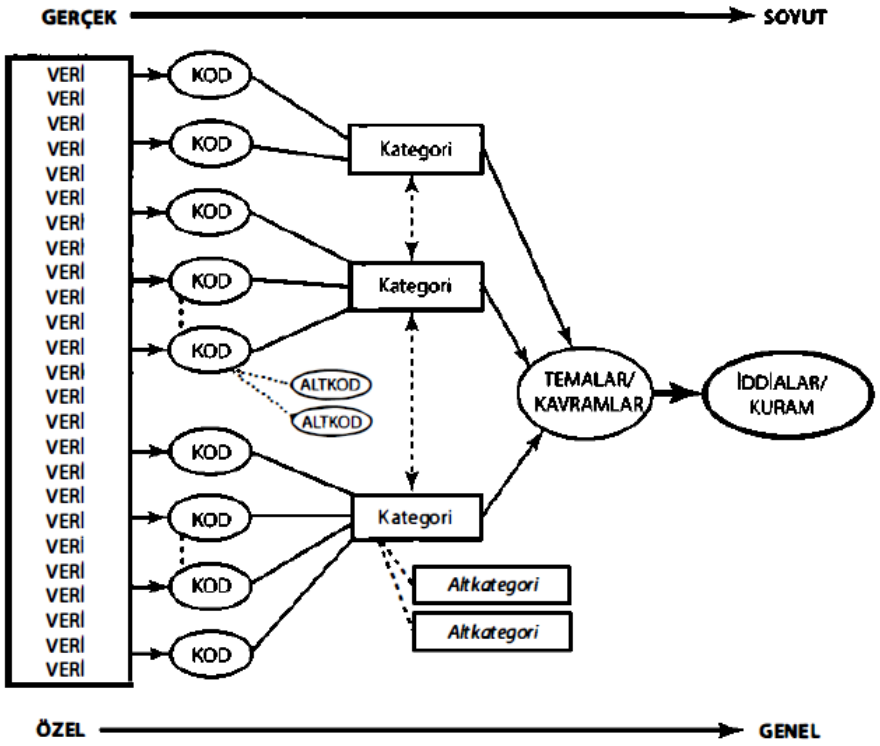

Şekil 1: Nitel araştırmada kodlamalardan iddialara doğru ilerleyişin akış şeması

Kaynak: Saldana, (2019).

Sonuç olarak fenomenolojik desen; bir fenomeni doğrudan deneyimlemiş ve bu deneyimlerine atfettikleri anlamları derinlemesine aktarmaya hevesli katılımcılar üzerine gerçekleştirilen bir yaklaşım olarak başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerde önemli bir yer tutmaktadır. Bu yaklaşımda, bireyler yaşadıkları deneyimleri ifade ederler, araştırmacı da bu deneyimlerdeki ortak anlam ve kategorileri oluşturarak araştırmanın sonunda bir "öz"e ulaşmaya çabalar. Fenomenolojik desenle tasarlanan araştırmalar, katılımcıların fenomeni ve bağlamı nasıl algıladıklarını, bu fenomenin kalan hayatlarına nasıl yön verdiğini ve tüm bu süreçte onlarda meydana gelen "anlam süreçleri"ni anlamlandırıp betimlemeye çalışır. Fenomenolojik desenin bilim tarihine en büyük katkılarından biri, bireyin kişisel deneyiminin sosyal bilim araştırmalarında merkezi bir önem kazanmasını sağlamaktır. Bu durum özellikle deneyimi yaşayan bireyin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve tarihi bağlamların etkilerinin serimlenmesini mümkün kılmaktadır. Fenomenolojik desenin sosyal bilimlere bir diğer önemli katkısı ise araştırmacı üzerinedir; fenomenolojik desen sayesinde araştırmacı bireyin deneyimine önyargısız ve tarafsız bir yaklaşımla yaklaşmaya çalıştığı için kişisel becerilerine de katkı sağlamış olacaktır. Araştırmacı, herhangi bir dış müdahale

bulunmaksızın olduğu şekliyle deneyimi anlamaya çabalayıp "öz"ü ortaya koymaya çalışacaktır. Fenomenolojik desen bu açıdan sosyal bilimlerde kişisel deneyimlerin incelenmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Buraya kadar verilen bilgiler ışığında, fenomenolojik desenin araştırma metodolojisi açısından özellikleri aşağıdaki şekilde tablolaştırılabilir (bakınız tablo 2).

Tablo 2

Fenomenolojik yöntemin araştırma metodolojisi açısından özellikleri

Odak	Deneyimlerin "öz"ünü anlama
Yöntem için en uygun araştırma problemi türü	Yaşanmış bir fenomenin özünü betimlemeye ihtiyaç duyma
Gelişiminde rol oynayan disiplinler	Felsefe, psikoloji ve eğitim
Analiz birimi	Ortak deneyime sahip birkaç katılımcı üzerine araştırma
Veri toplama teknikleri	Dokümanlar, gözlemler ve sanat eserlerinin de göz önünde bulundurulmasına rağmen, öncelikli olarak katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler
Veri analiz teknikleri	Önemli ifadeler, anlam birimleri, metinsel ve yapısal betimlemeler ile birlikte "öz"ün betimlenmesi
Yazılı rapor	Deneyimlerin "öz"ünü betimleme
Çalışmanın genel yapısı	Giriş (problem, sorular)
	Araştırma prosedürleri (bir fenomenoloji ve felsefi varsayımları, veri toplama, analiz ve sonuçlar)
	Önemli ifadeler
	İfadelerin anlamları
	Anlamların kategorizasyonu sonucu elde edilen temalar
	Fenomenin kapsamlı bir şekilde betimlenmesi

Kaynak: (Creswell, 2023'ten uyarlanmıştır).

2.5. Fenomenolojik Yöntemin Güçlü Yönleri ve Sınırlılıkları

Fenomenolojik desenle yürütülen bir araştırmada araştırmacı, katılımcıların yaşadıkları deneyimlere odaklanmaktadır. Bu nedenle fenomenolojik desen, yaşanmış deneyimleri anlayabilmek için güçlü yaklaşımlardan birisidir (Creswell, 2023). Fakat bu

araştırma deseni nitel araştırma desenleri arasında yer aldığı için, diğer nitel araştırma desenleri gibi genellenebilir sonuçlar sunamamaktadır (Urcia, 2021: 9). Ayrıca öznel niyetselliğe verdiği önem yüzünden, post-pozitivizmin varsayımlarına ve uyarlamalarına içkin nesnelciliğe bağlı kalabilmek, araştırmacı açısından zorlayıcı bir durum yaratacaktır (Urcia, 2021: 9). Yapılandırmacı paradigmaya bağlı araştırmacılar da, fenomenolojik indirgemeye sadık kalmak gibi önemli bir görevle karşı karşıya kalacaklardır (Urcia, 2021: 9).

Öte yandan fenomenolojik yöntem oldukça geniş bir felsefi tarih ve uyarlamalara sahip olduğu için, araştırmacı açısından yoğun okumalar ve bu okumalara harcanacak uzun vakitler gerektirecektir (Creswell, 2023: 85). Ek olarak, çalışmanın sonunda araştırmacının yaygın bir betimleme yapabilmesi için, katılımcıların deneyimi yaşamış olması gerekmektedir, bu yüzden katılımcıların titizlikle seçilmeleri gerekmektedir. Öncesinde belirtildiği gibi, araştırmacı için kişisel deneyimlerini paranteze alması zorlayıcı bir durumdur çünkü araştırmacının ister istemez fenomene dair belirli varsayımları bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM (GROUNDED THEORY)

Türkçeye zaman zaman Gömülü Teori (Çelik ve Ekşi, 2018), Kuram Oluşturma (Creswell, 2023) olarak da çevrilen Temellendirilmiş Kuram (Grounded Theory), nitel araştırma desenleri arasında öne çıkan ve sosyal bilimler alanında son dönemlerde oldukça yaygın olarak kullanılan bir yaklaşımdır. Bu çalışmada, temellendirilmiş kuram olarak kullanılmasının daha uygun olacağına karar verilmiştir. Temellendirilmiş kuram, özellikle 1960'larda iki önemli kurucusu olan Barney Glaser ve Anselm Strauss tarafından geliştirilmiş ve teorilerin araştırma süresince elde edilen verilerin analiz edilmesi aracılığıyla üretilmesi gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. Bu araştırma deseni, ele alınan bir araştırma problematiğini açıklamak için mevcut literatür ve teorilerin yetersiz kaldığı veya açıklama güçlüğü çektiği durumlarda, verilere uygun bir biçimde yeni teoriler üretmek maksadıyla kullanılır. Temellendirilmiş kuram, sosyal yapı ve gerçekliklerin ilk bakışta anlaşılması zor karmaşıklıklarını anlamak ve bu gerçekliklere; özgün ve yeni bir bakış açısıyla bakabilmeyi sağlamak için kullanılan işlevsel bir araçtır. Temellendirilmiş kuram, kurucularının oluşturdukları araştırma prosedürleri çerçevesinde, araştırmacıların veri toplama ve veri analizleri sürecinde sürekli verilerle etkileşim halinde olmalarını gerektirir. Bu araştırma deseni, araştırmacıların sahadaki verilerden bağımsız bir teori oluşturmaları yerine, verilerle sürekli diyalog halinde bulunarak ve veriler ışığında araştırmanın sonuna kadar adım adım teori inşa etmeleri sürecini öngörür. Bu eksende; bu araştırma deseni, elde edilen verilerin sistematik ve döngüsel bir biçimde analizini ve analizler sonucunda ortaya konan verilerle uyumlu yeni bir teori ortaya koyma sürecini kapsar. Bu nedenle temellendirilmiş kuramda, araştırmacı veri toplama sürecinde her an esnektir ve ortaya çıkan verileri de sürekli olarak yeniden değerlendirir. Bu yöntemde, araştırmacı verileri analiz ederken hem tümevarım hem de tümdengelim akıl yürütmelerini kullanır. Bu bağlamda veri analizi süreci, araştırmanın başından sonuna kadar devam eder ve araştırmacı verilerden elde ettiği bulguları kodlar. Bu kodları, kategorik bir biçimde sınıflandırır ve elde ettiği kategoriler eşliğinde aralarında bağlantısallıklar kurarak, araştırmaya özgün bir teori ortaya koyar. Temellendirilmiş kuram bu bağlamda, sosyal bilim araştırmalarında ortaya çıkarılacak olan teorilerin oluşturulma sürecine, sistematik bir yaklaşım geliştirmeyi de sağlar.

Bu bölümde; temellendirilmiş kuramın gelişim evreleri ve amacı üzerinde durulacak, ardından nitel araştırmalarla ilişkisi ele alınacaktır. Bu ele alışta, araştırma basamak ve süreçleri, veri toplama ve veri analizi süreçlerini içeren bilgiler verilecektir.

3.1. Temellendirilmiş Kuramın Amacı ve Gelişimi

Bu başlık altında kurucuları Glaser ve Strauss tarafından geliştirilen temellendirilmiş kuramın ortaya çıkışı ve gelişme evrelerine odaklanılmıştır. Araştırma yönteminin hangi felsefi yaklaşımlardan etkilendiği, iki kuramcının bu yaklaşımı geliştirme nedenleri ve kuramın doğuşu üzerine tartışma yapılmasının ardından, kuramın zaman içerisindeki gelişim ve dönüşümü ele alınmış, sonraki başlıkta da kuramın nitel araştırma yöntemleriyle arasındaki ilişkiye geçilmiştir.

Temellendirilmiş kuram, araştırmada elde edilen verileri ilişkilendirerek ve bu verilerden hareketle kuram üretme gayesi taşıyan bir araştırma stratejisidir. Temellendirilmiş kuram, sembolik etkileşimci sosyoloji ekolüne dayanmaktadır (Baker vd., 1992). Fenomenoloji bölümünde bahsedildiği gibi doğrudan felsefi tartışmalardan değil, aksine sosyolojinin yöntem tartışmaları ekseninde doğmuş bir araştırma yöntemidir. Günümüzde ise başta sosyoloji olmak üzere sosyal hizmetler, hemşirelik, antropoloji, işletme gibi çok çeşitli alanlarda kullanılan bir yöntemdir. İlk kez 1967 yılında yayınlanan ve kurucuları Glaser ve Strauss'un *The Discovery of Grounded Theory* (1967) isimli ortak çalışmalarında, sosyal bilimsel bir bakış açısıyla geliştirilen bu strateji; genel olarak mevcut kuramlarla anlaşılması veya açıklanmasında güçlük yaşanan sosyal bir olaya dair kapsamlı bir açıklama getirme gayesi güden araştırmalar için kullanılan bir araştırma yöntemidir (Creswell, 2020). 1960'lı yıllarda psikolojinin de etkisiyle gelişen davranışçı teoriler karşısında popülaritesini kaybetmeye başlayan nitel araştırmalar; Glaser ve Strauss'un temellendirilmiş kuramı sayesinde, pozitivist yöntemlere karşı bir alternatif olarak şekillenmeye başlamış ve gücünü de araştırma boyunca verilerle haşir neşir olan araştırmacının sistematik bir biçimde kuram oluşturma gayesi gütmesinden almaktadır (Büke Okyar ve Öğüt, 2022: 112-113). Bu kısa girişin ardından, veri toplama ve analiz süreçlerinin daha anlaşılabilir olması bakımından, öncelikle temellendirilmiş kuramın felsefi temellerine odaklanılıp temellendirilmiş kuram desenlerinin türlerinden bahsedilecektir.

Temellendirilmiş kuram esasen, Glaser ve Strauss'un San Francisco Tıp Merkezi Üniversitesi'nde, ölümcül hastalarla yapmış oldukları nitel araştırma sayesinde doğmuştur (Creswell, 2020). Hastalarla yapmış oldukları çalışmayı yayınlamalarının ardından, çok sayıda araştırmacının araştırma metodolojisiyle alakalı iki düşünürle iletişime geçmelerinin üzerine; Glaser ve Strauss ortak bir yöntem kitabı yayınlayarak, araştırma metodolojilerini bilim dünyasına tanıtma kararı almışlardır. Temelde farklı felsefi perspektiflere sahip olan iki düşünür, Glaser ve Strauss 1967 yılında çığır açan *The Discovery of Grounded Theory* (Temellendirilmiş Kuramın Keşfi) (1967) isimli çalışmalarını yayınlamışlardır. *Temellendirilmiş Kuramın Keşfi* isimli bu çalışmalarında; Glaser ve Strauss, mevcut araştırma yöntemlerinin büyük oranda sahadaki veriler arasındaki değişkenleri inceleyerek, araştırmacılarının araştırmaya girişirken aslında niyetlerinin halihazırdaki teorileri desteklemek veya güçlendirmek olduğunu vurgulayarak, bu durumun bilime çok da katkısının olmadığının altını çizmişlerdir. Oysa verileri toplarken keşfedilecek bir teori, gerçek hayatla daha uyumlu olacak ve mevcut durumu daha iyi açıklama kabiliyetine sahip olacaktır (Glaser and Strauss, 1967).

Çalışmalarında sundukları fikirler, her iki düşünürün de felsefi dayanaklarını yansıtmaktadır. Glaser, nitel araştırma eğitimi aldığı Columbia Üniversitesi'nden hem nitel hem de nicel yöntemleri birlikte kullanarak, tümevarımsal bir bilimsel anlayışla yürütülmesi gerektiği fikrini almıştır. Tümevarımsal perspektifi aracılığıyla, Glaser nitel yöntemlerin de en az nicel yöntemler kadar önemli olduğunun farkında olarak, katılımcıların bakış açıları ışığında bir teori geliştirmenin önemli olduğunu benimsemiştir. Çalışma arkadaşı Strauss da nitel araştırma geleneklerinin çok güçlü bir tarihe sahiplik yaptığı ve daha pragmatik araştırmaların yürütüldüğü Chicago Üniversitesi sıralarından temellendirilmiş kurama gelmiştir. Bu altyapı ise Strauss'un katılımcılara ulaşmayı ve onları dikkatle dinlemeyi elzem kılan bir düşünce geleneğini savunmasına yol açmıştır (Creswell, 2020). Çalışmanın bu kısmında; farklı felsefi perspektifler ışığında geliştirilen üç temellendirilmiş kuram desen türünden ve aralarındaki farklardan bahsedilecektir. Ardından da nitel araştırmalarla ilişkisi tartışılacak, yöntem kısmındaki bakışta ise temellendirilmiş kuram desenleri arasındaki ortak noktalardan yola çıkılarak, çalışmanın amacına uyması açısından genel hatlar tartışmanın sınırlarını oluşturacaktır. Çalışmanın bu noktasında desenlerin daha anlaşılabilir olması

hedefiyle, nitel araştırmalar üzerine yoğun araştırmaları bulunan Creswell'in *Eğitim Araştırmaları* (2020) isimli çalışmasından faydalanılacaktır.

3.1.1. Klasik Temellendirilmiş Kuram Deseni

Babchuk'ın temellendirilmiş kuramın geçmiş ve gelişme safhalarını incelediği çalışmasındaki tespitine göre; Glaser ve Strauss temellendirilmiş kuramı, birlikte oluşturmalarına rağmen Glaser (1992); Strauss ve Corbin (1990)'in sistematik desenini, geniş bir biçimde eleştirmiştir (Babchuk, 1996). Glaser'in üzerinde durduğu nokta Strauss ve Corbin'in kategoriler için çok sistematik adımlar içeren prosedürler belirlemeleri ve teori oluşturmaktan daha ziyade, var olan bir teorinin argümanlarını geliştirme amacıyla çalışma yapılmasını desteklemeleridir (Babchuk, 1996). Glaser'e göre araştırmacının araştırmaya etkide bulunması çalışmanın genel kalitesini olumsuz yönde etkileyecektir (Sebastian, 2019). Glaser, her ne kadar Gadamer gibi "önkabullerin" araştırmacının zihnindeki etkisini kabul etse de, çekirdek kavrama ulaşma esnasında araştırmacının önkabullerden mümkün olduğunca sıyrılabilmesinin, araştırmaya çok büyük katkı sağlayacağını ve bu durumun mümkün olduğunu savunur (Glaser ve Strauss, 1967). Nitekim Glaser'e göre gerçeklik dünyada zaten vardır ve teori gerçeklik gözlemlenerek keşfedilebilir (Urcia, 2021: 3). Savunduğu bu görüşün eleştirisinde etkili olduğu hemen vurgulanmalıdır. Çünkü Glaser'e göre, temellendirilmiş kuram çalışması, sıradan insanlar tarafından da anlaşılabilir olmalıdır ve bu durum O'nun sıkıcı prosedürlerden uzaklaşmasına yol açar. Bu bağlamda Glaser, eksen kodlama aşamasında; yukarıda bahsedilen özel stratejilerin (nedensel koşullar, bağlam, sonuçlar vb.) kullanılmasının yanlış olduğunu, araştırma esnasında strateji geliştirmek yerine dolaysız bir biçimde verilere odaklanılarak, teori geliştirmenin daha sağlıklı bir araştırmaya izin vereceğini düşünür. Glaser'in 1992'de yayınladığı çalışma, Strauss ve Corbin'den farklı bir biçimde şu temel fikirlerden oluşmaktadır:

1. Temellendirilmiş kuram çalışmasında, kodlama işlemleri görsel verileri sunduğumuz diyagramlar gibi en düşük soyutlama düzeylerinde değil, en yüksek soyut kavramsal düzeylerde verilmelidir.

2. Teori bizatihi verilerin içindedir, kategorilerin içine sığdırılamayacak biçimdedir.

3. İyi bir temellendirilmiş kuram çalışması, temelde dört ölçüt barındırmalıdır; "örtüşme, işe yararlılık, anlamlılık ve değiştirilebilirlik". Bu bağlamda araştırmacının oluşturduğu temellendirilmiş kuram, araştırma verileri arasındaki çeşitli varyasyonlara da ışık tutabilir bir hale gelecektir (Creswell, 2020). Glaser'in iade ettiği şekliyle "Teori taşlara yazılmamalı" (Glaser, 1992), ekseriyetle geliştirebilir bir halde olmalıdır.

3.1.2. Yorumlayıcı Temellendirilmiş Kuram Deseni

1990'larda Strauss, Juliet Corbin ile birlikte çalışmaya başlamış ve klasik temellendirilmiş kuramın katı yapısını ve netlikle alakalı önceki endişeleri gidermiştir (Sebastian, 2019). Yorumlayıcı desen, 1967 yılında Glaser ve Strauss tarafından kavramsallaştırılmış olan ilk temellendirilmiş kuramdan çok daha sistematik kurallar içeren bir desendir. Bu desen aracılığıyla; Glaser ve Strauss'un geleneksel temellendirilmiş kuramı epistemolojik anlamda evrimleşmiş, Glaser'in aksine; araştırmacıyla katılımcı arasında bir çizgi çeken ve nesnel gözlemci olmaya zorlayan klasik temellendirilmiş kuramın epistemolojisinin mümkün olmadığına inanmışlardır.(Urcia, 2021: 3-4). Bu önermeden hareketle Strauss ve Corbin'in yorumlayıcı paradigmaya yakın oldukları anlaşılmaktadır; fakat sonra çıkarttığı bir yayınında Corbin görüşünü değiştirmiştir ve inşacılığa daha yakın olduğunu açık bir biçimde belirtmiştir (Urcia, 2021: 4). Strauss ve Corbin'in 1990 yılında açıklayıp detaylandırdıkları yorumlayıcı desen, yaygın olarak eğitim araştırmalarında kullanılmaktadır. Temellendirilmiş kuramda, yorumlayıcı desen; verilerin analizi sürecinde açık, eksen ve seçici kodlama adımlarını içermesine ek olarak; mantık paradigması geliştirmeyi veya ortaya koyulan teorinin görselleştirilmesi sürecini içerir. Bu tanımlamanın altında yorumlayıcı desende üç farklı kodlama adımı bulunmaktadır.

Birinci kodlama adımı olan "*açık kodlama*"da (open coding); sahadan toplanan veriler temellendirilmiş kuram teorisyeni tarafından, öncelikle elde ettiği bilgilerin üzerine daha yorumlayıcı düşünebilmek için bilgi kategorilerine ayrılırlar. Bu kategorileri görüşmelerinden elde ettiği verilerden veya okuduğu dokümanlardan elde ettiği veriler üzerinde temellendirir. Literatürde görülebileceği üzere, yorumlayıcı desenle tasarlanmış birçok araştırma bulunmaktadır (Creswell, 2020). Açık kodlamanın bir örneğini incelemek için okuyucu Creswell ve Brown'un 1992 yılında yayınladıkları ve 33 akademisyenin

bulundukları fakültelerdeki araştırmaları zenginleştirmek için rollerine odaklanan çalışmalarını inceleyebilir. Araştırma Strauss ve Corbin'in yorumlayıcı deseninin adımlarını takip etmiştir. Araştırmanın belki de en önemli özelliği; açık kodlama esnasında sunulan sağlayıcı, olanak tanıyıcı, savunucu, yol gösterici, cesaretlendirici, iş birlikçi ve meydan okuyucu kategorileri ile bunlara ek olarak özellikler ve boyutsallaştırma kategorilerinin eklenmiş olmasıdır. Kategori kelimesini, yazarlar "üst düzey bir kavram olarak tanımlamışlardır (Strauss ve Corbin, 2015). Bazı durumlarda "tema" olarak tanımlanan kategoriler, analiz yapan araştırmacının, verileri seyreltmesine ve birleştirmesine imkan tanır.

İkinci kodlama adımı olan "*eksen kodlama*"da (axial coding); Temellendirilmiş kuram çalışmasını yürüten araştırmacı açık kodlamada önemli olduğunu düşündüğü bir kategoriyi seçer, bu kategoriyi sürecin tam merkezine oturtur ve diğer kategorileri bu kategoriyle ilişkilendirmeye çalışır (Strauss ve Corbin, 2015). Tam merkezdeki kategoriye "*çekirdek olgu*" da denilmektedir. Çekirdek kategorinin etrafında konumlandırılacak olan diğer kategorilerle ilişkisi; çekirdek olguya etki eden faktörler, çekirdek olguya karşı halihazırda bulunan önlemler, araya giren engelleyici koşullar ve sonuçlar ışığında incelenmelidir. Eksen kodlama aşaması, ek olarak kodlama paradigması olarak adlandırılan ve tüm koşulların diyagram şeklinde görselleştirilmesi sürecini de içermektedir (Creswell, 2020).

Veri kodlamanın üçüncü aşaması ise "*seçici kodlama*" (selective coding); olarak adlandırılmaktadır. Yorumlayıcı desen, araştırmacının seçici kodlamaya geçmeden önce açık ve eksen kodlamaları arasında sürekli gidip gelmesi gerektiğini belirtir (Strauss ve Corbin, 2015). Bu aşamada; araştırmayı yürüten temellendirilmiş kuram teorisyeni, bir önceki adımda merkezileştirdiği kategori ve etrafındaki kategoriler ekseninde ortaya çıkardığı ilişkileri analiz edip, teorik bir biçime kavuşturur. Temelde bu adım; açıklama yapılan araştırmada elde edilen verilerin soyutlaştırılmasının (abstraction) yapıldığı adımdır. Dolayısıyla seçici kodlama, mevcut kategorilerin ilişkiselliğinin bir dökümünü yapmak maksadıyla, olay örgüsü ve sahada tutulan kişisel notların (*memos* ismi verilen bu notlara aşağıda değinilecektir) teorik bir çerçeve içerisine yerleştirilmesi ve çalışma sürecinin başlangıcına göre daha arı ve açık-seçik bir hal aldığı adımdır.

3.1.3. Yapılandırmacı Temellendirilmiş Kuram Deseni

Yapılandırmacılığı felsefi bir duruş olarak benimseyen, aynı zamanda Glaser ve Strauss'un öğrencisi olan (Sebastian, 2019) Kathy Charmaz, daha çok pozitivizme yakın olan Glaser veya daha çok nicel araştırmalara yakın olan Strauss-Corbinci tutumlara göre, iki yaklaşımın da ortalarında bir yerde konumlanmıştır (Creswell, 2020). Bu modernleştirilmiş yaklaşımda araştırmacı ile katılımcı arasındaki etkileşim kabul edilmektedir (Sebastian, 2019). Özellikle Glaseryen temellendirilmiş kuramın aksine Charmaz (2006) teorilerin veriler arasında keşfedilmediğine, tam tersine araştırmacı tarafından inşa edildiği inancını taşımaktadır (Urcia, 2021: 8). Charmaz, daha önceden hazırlanan sorulara verilen cevaplar yerine; katılımcıların görüşme esnasındaki hayallerine, hislerine, tutumlarına daha çok odaklanmaktadır. Charmaz, eserlerinde karmaşık terimlerin, mesleki anlaşılmaz jargonların, hazırlanan diyagramların, temellendirilmiş kuram çalışmaları kapsamında elde edilmek istenen "anlam"a gölge düşüreceğini ileri sürmektedir (Creswell, 2020). Charmaz'a göre; "bireyin hayatını yeniden şekillendirmek" gibi kategoriler kullanarak araştırmayı biçimlendirmek, bireylerin gündelik yaşam deneyimlerini anlamanın en güvenilir yoludur. Ek olarak, daha önce belirtilen kodlama süreçlerindeki araştırmacının aşırı dikkatli tutumu, araştırmacıyı minimize ederek yaratıcılığını azaltacaktır. Araştırma sürecinde elinde halihazırda bulunan ve daha önceki teorisyenlere ait sosyolojik kavram deposunu kullanarak, araştırmaya ve araştırma sorularına daha özgül olma imkanı yaratabilecektir (Charmaz, 2006). Bu sayede, teorik olarak geliştirilecek her hüküm de sadece tamamlanmamış öneriler niteliği taşıyacak ve toplumsal araştırmayı doğa bilimlerinden ayıran özellik olan Popperci anlamda *yanlışlanabilirlik* ilkesine uygunluğu da araştırmanın bilimsel değerini artıracaktır. Sonuç olarak, yapılandırmacı desen; araştırmaya katılanların deneyimleyicilerin kanaat ve tutumlarına çok fazla önem verir, bu bağlamda yukarıda verilen fenomenologların tavrıyla benzerlik gösterir ve bu tartışma, çalışmanın sonraki bölümünde serimlenecektir.

3.2. Temellendirilmiş Kuram ve Nitel Yöntem Arasındaki İlişki

Nitel araştırma yöntemleri arasında sayılan ve son yıllarda Türkiye'de yapılan araştırmalarda da kullanılmakta olan temellendirilmiş kuram deseni, nitel araştırmalarda

teori üretme veya inşa etmede önemli katkılar sunmaktadır. Bu eksende verileri kategorik bir biçimde sınıflama, örnekleme oluşturma gibi tekniklerle nitel araştırma desenleri arasında nasıl rol oynadığını tartışmak gerekir. Temellendirilmiş kuram; araştırılan bir olay, olgu veya fenomenle alakalı hipo-dedüktif düşünme yöntemi kullanılarak ve belirli prosedürler içeren yorumlayıcı kurallarla teori inşa etme sürecidir. Araştırmanın bulguları, gündelik hayattan kopuk meta teoriler oluşturacak bir biçimde değil, araştırmacının yaratıcılığıyla ve yorumlayıcı disipliniyle verilere bakması aracılığıyla yorumlanır. İlk olarak, Strauss ve Glaser'in ortak çalışması olan *The Discovery of Grounded Theory* (Temellendirilmiş Kuramın Keşfi) (1967) isimli kitapta geliştirilen stratejik bir yöntem olan desen, sosyal gerçekliğin mevcut teoriler ışığında anlaşılıp açıklanamadığı durumlarda, araştırmacı tarafından tercih edilecektir ve araştırmanın yürütüldüğü alanda yeni bakış açıları oluşturma potansiyeli taşıyan bir iç dinamiği de içinde barındırmaktadır. Temellendirilmiş kuram ifadesi, çalışma sonunda elde edilecek olan teorinin verilerinin yorumlayıcı analizi sayesinde elde edilecek olan yorumlamalar ışında oluşturulan bir teori inşa etme süreci anlamına gelmektedir (Gençoğlu, 2014: 684-685). Örneğin dikkat eksikliği olan çocuklar üzerine yapılacak olan bir araştırma, Creswell'in tabiriyle "rafta hazır bir şekilde bekleyen bir teori" aracılığıyla açıklanmaya çalışılacak olunursa; farklı gruplardaki yönelim ve deneyimleri açıklamakta yetersiz kalacaktır (Creswell, 2020). Bu bağlamda temellendirilmiş kuram çalışmasının amacı; meta bir teori geliştirmek değil, Merton'un ifadesiyle; dar bir alanda geçerli orta-boy bir teori geliştirebilmektir (Danermark vd., 2018).

Temellendirilmiş kuramın nitel araştırmalara yorumlayıcı bir bakış getiren stratejisi, kurucularının temsil ettikleri iki farklı koldan beslenerek gelişmiştir. Bunlardan ilki; klasik temellendirilmiş kuram desen adı da verilen Glaserci okul, diğeri de Strausscu okuldur. Meslektaşına göre daha pozitivist bir perspektif barındıran Glaser, araştırmacının zihnini boşaltarak (empty mind), temellendirilmiş kuram araştırmasının güçleneceğini vurgularken, hermeneutik ve sembolik etkileşim geleneklerinden etkilenen Strauss, araştırmacının elde edeceği teoriyi oluşturana kadar zihninin boş olmasının faydalı ve hatta mümkün olmayacağını, araştırmacının araştırma konusu hakkında genel bir kanıya sahip olması gerektiğini ifade eder. Buradan hareketle, Glaser genel sorular aracılığıyla teorilerin yönlendirilmemesini, sadece verilerden yola çıkarak araştırmanın sonuçlandırılmasını ifade ederken, Strauss yeri geldikçe özel sorular sorarak araştırmacının yorumlarıyla inşa edilen

bir teoriye ulaşma gayesiyle temellendirilmiş kuram çalışmasının inşa edilmesini savunur (Gençoğlu, 2014: 685).

Temellendirilmiş kuram deseniyle yapılacak olan bir araştırmada, yukarıda verilenlerden yola çıkarak şu sonuçlara varılabilir; araştırmacı bireyin ve sosyal hayatın keşfedilmeyi bekleyen ilişkilerini inceleyip teorileşmesi açısından faydalı bir yöntemdir. Nitel bir araştırmanın nasıl yürütüleceğine dair oldukça yorumlayıcı bir kılavuz sunan temellendirilmiş kuram deseni, bu anlamda diğer nitel araştırma yöntemlerini de geliştirecek birikime sahiptir. Günümüzde prosedürel olarak nitel araştırmalarda kullanılan eş zamanlı veri analizleri, kodlama süreçleri ve aşağıda değinilecek olan hatırlatıcı notlar alma gibi teknikler, temellendirilmiş kuram kaynaklıdır. Diğer nitel araştırmacılar, temellendirilmiş kuramdan farklı olarak, kodlamaları hatırlatıcı not yazmayı teori oluşturmaktan ziyade, genel temaları sıralayıp birbirleri ile sentezlemek amacıyla kullanır. Temellendirilmiş kuram, diğer nitel araştırma desenlerinden farklı olarak toplumsal üretici mekanizmaları çoklu analiz düzeylerinde incelemeyi mümkün kılar ve göz önünde olmayan süreçleri de araştırmaya dahil etme noktasında katkıda bulunur. Ayrıca bir sürecin verimli incelenmesi için, tekil olanla tümel olanın ve özel olanla genel olanın birbirine eklektik bir biçimde ilişkisellendirilmesi gerekir ve temellendirilmiş kuram bunu büyük ölçüde başarmayı hedeflemektedir. Bu sayede, araştırmacının verileriyle içli dışlı olmasını sağlamaktadır. Bu yöntemde verilerin neler olduğu açıkça tanımlanır ve kavramsallaştırmalar çerçevesinde kategorik analizler aracılığıyla verilerin 'ne'liği üzerine analizler mümkün hale gelir. Çeşitli temellendirilmiş kuram çalışmalarında, sorulan sorular ve stratejiler, araştırma boyunca araştırmacının analitik düşünmesini teşvik eder. Kodlama ve veri analizi sürecine erkenden dahil olmak, verilerle ilgili ortaya çıkabilecek fikirlerin en başında oluşturmasını ve bunlar üzerinde daha uzun süre düşünebilmesini de teşvik eder. Veriler arasında gidip gelmek de tutarlı analizler oluşturabilmeyi mümkün kılar. Bu mümkün kılma da temellendirilmiş kuram çalışmasında, yapılan araştırmayı hızlandırır ve araştırmayı verimli hale getirir. Bu desende araştırmacı verileri sadece sentezlemez, aynı zamanda tüm süreçte olan biteni açıklayacak yeni kavramlar inşa ederek, betimleme yapmanın da ötesine geçer. Bu eksende yapılacak olan bir temellendirilmiş kuram çalışması, verileri toplayıp sürekli analiz ederek bilim dünyasına enformatik niteliği geliştirecek bir potansiyel taşımaktadır. Sosyoloji, psikoloji, eğitim gibi toplum bilimlerine ek olarak uluslararası siyaset, toplumsal cinsiyet,

ırk veya göç üzerine yapılacak çalışmalarda araştırmaların hacmini artıracaktır (Günbayı ve Aşkun, 2023: 1676). Temellendirilmiş kuram ile nitel araştırmalar arasındaki ilişkinin ardından sonraki başlıkta, temellendirilmiş kuramın sosyal bilimlerde bir yöntem olarak nasıl araştırma prosedürleri tanımladığına ve yürüttüğüne bakılmalıdır.

3.3. Araştırma Yöntemi Olarak Temellendirilmiş Kuram Araştırma Deseni

Nitel araştırmalarda kullanılan temellendirilmiş kuram çalışması, diğer nitel araştırma desenlerinden farklı karakteristik özellikleri olan bir desendir. Bu bağlamda kendi içerisinde belirli özellikler barındırmaktadır. Öncelikle araştırmacı, temellendirilmiş kuram çalışmasına girişebilmek için, zaman içinde oluşan bir sürece ve tüm yönlerine odaklanmalıdır. Bu bağlamda temellendirilmiş kuram çalışmasında, genellikle açıklanması beklenen bir "faaliyet" süreci vardır. Örneğin 'iyi bir araştırma yürütecek biçimde araştırmacıyı geliştirecek fakültelerin süreç içerisindeki rolü', eğitim müfredatının programlarının gelişimi araştırılabilecek konular olarak verilebilir (Creswell, 2023). Ayrıca çalışmayı yürütecek araştırmacı, çalışmanın son aşamasında bir teori üretmeye odaklanacaktır. Elde edilecek kurama ilişkin literatürde birden çok tanım olabilir, ama temellendirilmiş kuramda incelenen süreçle alakalı orta-boy teori oluşturma gayesi bulunmaktadır. Bu da araştırmacının yorumlarından bağımsız gelişmemektedir. Örneğin araştırılan fakültenin bireysel performanslar arasındaki değişken etkileri bireysel sonuçlarla ilişkilendirerek zaman içerisinde fakültenin 'ne'liği açıklanabilir (Creswell, 2023).

Yöntem olarak uygulanabilir olması bakımından temellendirilmiş kuram deseninin belirli süreç ve bu süreçlerin bazı adımları vardır. Bu süreç veya araştırma prosedürlerinde; araştırmacının veriler üzerinde yaptığı kodlama ve kategorizasyon ile oluşturulacak olan teori inşası süreci arasında güçlü bir bağ vardır. Bu prosedürler, yukarıda açıklaması yapılmış olan üç desen türü çerçevesinde gelişir ve her birinin 'araştırmanın teorik doygunluğu' konusunda farklı görüşleri bulunmaktadır. Ayrıca temellendirilmiş kuram deseninde 'esneklik' ve 'verilerin kodlama sistemi' oldukça önem arz etmektedir.

Temellendirilmiş kuram desenleri, sadece birer nitel araştırma tasarımı değillerdir, bilakis araştırma verilerini toplama tekniklerinin oldukça geniş bir havuz oluşturması anlamında alan notları, tarihsel referansları, röportajların transkriptlerini içeren bir müzakere meydanına dönüşmektedir. Ayrıca bir toplumun gerçekliği kendi gerçekliğidir; bir toplumla alakalı araştırmacının ulaşacağı kanı başka toplumlara genellenebilir bir bilimsel bilgi oluşturmaz. Temellendirilmiş kuram, belirli bir bölge veya alanla alakalı teori oluşturmak maksadıyla tercih edilen bir araştırma desenidir. Bu sayede araştırılan fenomen, diğer bağlamlar dahil edilmeden kendi bağlamında ve kendi iç dinamikleri ekseninde değerlendirmeye tabi tutulur, bu da araştırmacının yaptığı araştırma özelinde özgün bir çıkarım yapmasına müsaade eder. Ayrıca sıklıkla belirtildiği üzere, var olan teoriler yerine veriler üzerinden inşa edilen teori, pratikte daha çok uygulanabilir bir halde olacaktır. Bu durum, var olan durumu net bir biçimde anlamayı da mümkün kılar (Buke Okyar ve Öğüt, 2022: 114-115).

Charmaz, veri toplama sürecinin özenle yapılmasına, araştırmanın ilişkide bulunduğu olay ve durumlar ile katılımcıların temsiliyetinin incelenmesine, araştırma süreci boyunca araştırmayı yürüten temellendirilmiş kuram araştırmacısının yol boyunca başlangıç noktası, değişen bakış açısı ve kararları hakkında düşünümselliği (reflexivity) elinden bırakmaması gerektiği çağrısında bulunmaktadır (Günbayı ve Aşkun, 2023: 1678). Bu açıklamalardan sonra, temellendirilmiş kuram yöntemiyle yapılan bir nitel araştırmada hangi stratejilere dikkat edileceği ve hangi ilkeler ışığında hareket edilmesi gerektiğini anlayabilmek adına, bazı ortak ilkelere değinmek yerinde olacaktır. Bir sonraki başlıkta bu ilkeler detaylı bir biçimde temellendirilmiş kuramla tasarlanan bir araştırmada nasıl yol göstereceğine dair bir tartışma yapılacaktır. Araştırmacılar için tavsiye edilen bu ilkeler, üç temel temellendirilmiş kuram deseni versiyonunda (Glaser, Strauss ve Corbin, Charmaz) şu şekildedir:

1. Araştırmanın başından sonuna kadar veri toplarken aynı zamanda veri analizini de yürütmek,
2. Temalar veya yapılardan ziyade eylem ve süreçler üzerine odaklanmak,
3. Karşılaştırmalı yöntemler kullanarak verileri sürekli kontrol etmek,

4. Elde edilen ve araştırmaya katkısının bulunacağı düşünülen yeni verilerden (örnek; anlatılar veya açıklamalar) yeni kavramsal kategoriler yaratmak,

5. Yorumlayıcı bir şekilde yürütülen veri analizi yoluyla indüksiyonel (tümevarımsal) kategoriler oluşturmak,

6. Literatürde var olan çalışmalar veya teoriler yerine araştırmanın özelinde teori inşasına vurgu yaparak,

7. Verilerden yorumlayarak kalıpları tanımlamak,

8. Çalışılar tüm kategoriler veya süreçler arasında belirgin farklılıklar aramak,

9. Belirli bir olgusal konuyu ele almak yerine, kategoriler nazarında teoriyi güçlendirmeye çalışmak (Günbayı ve Aşkun, 2023: 1679).

Maddeler halinde temellendirilmiş kuram desenlerinin, ortak özelliklerinin belirtilmesine rağmen, Glaser ve Charmaz farklı iki kutupta yer almaktadır. Corbin ve Strauss ise daha çok pozitivist yapısalcı temellendirilmiş kuram alanına daha çok yakındır. Temellendirilmiş kuram ile araştırma yapmayı planlayan bir araştırmacı, hangi araştırma deseninin araştırması için verimli olacağını düşünüyorsa ona uygun bir şekilde hareket edip seçimde bulunabilir. Dileyen araştırmacılar ise planladıkları yolu çizerek ve diğer versiyonlara uyarlayarak kendi felsefi temellerine uygun bir çalışma yürütebilirler (Günbayı ve Aşkun, 2023: 1679). Bu noktadan sonra artık temellendirilmiş kuramın hangi süreçlerde gerçekleştirildiğine ve veri toplama-veri analizi süreçlerini nasıl gerçekleştirdiğine odaklanılacaktır. Ancak son bir toparlama yapılarak bir noktaya daha değinmek yerinde olacaktır.

Ele alınacak araştırma problematiği çerçevesinde halihazırdaki bir teoriyi test etmek veya güçlendirmek değil, sahadan elde edilecek verilerden yola çıkarak bir teori inşa etme amacıyla araştırma yapılması planlanıyorsa, temellendirilmiş kuram yöntemi tercih edilecektir. Bu yöntem sayesinde alandan elde edilen veriler yorumlayıcı bir biçimde incelenir ve kavramsal soyutlamalara ulaşılır, ancak yorumlayıcı olarak yürütülen tüm süreç belirli sınırlar içerisinde oldukça esnek ve toleranslıdır. Araştırma süreci, verilerin toplanmaya başlanmasından soyut bir açıklamaya varılacak olan noktaya kadar, bütün aşamalarda döngüsel bir yolda ilerler. Bir başka deyişle araştırmanın her safhasında bir önceki veya sonraki safhaya geçişler yapmak mümkündür ve hatta oldukça elzemdir. Analiz

aşamaları esnasında takip edilen bu döngüsel yolun anlaşılabilmesi için, analiz sürecinin tek tek ele alınması gerekmektedir (Gençoğlu, 2014: 686). Aşağıda temellendirilmiş kuram çalışmasında, veri toplama ve veri analizi süreçlerinin hangi kılavuzlar eşliğinde yürütüldüğü açıklanacak, kodlamaların nasıl gerçekleştirildiği detaylandırılacaktır.

3.4. Temellendirilmiş Kuram Araştırmasında Veri Analizi ile Kodlama Süreçleri

Temellendirilmiş kuram, araştırmaya katılan katılımcıların araştırılan fenomen olguyla ilgili deneyimlerini yakalamak veya bir süreci açıklamak için yorumlayıcı bir yaklaşım barındırır. Araştırma esnasında filizlenen bir teori için esnek bir desen sunar ve aktif kodları içerir (Creswell, 2020). Bu başlık altında yukarıda sözü geçen üç temellendirilmiş kuram deseninin ortak olarak vurguladıkları ve araştırma sürecine dair reçete formunda olan altı temel veri toplama ve analiz basamağından bahsedilecektir. Bunlar; 'sürece yaklaşım', 'kuramsal örnekleme', 'sürekli karşılaştırma yapılarak yürütülen veri analizi', 'çekirdek kategori', 'teori üretimi' ve araştırmacı açısından önemli bir kavram olan 'memo' (hatırlatıcı not) yazmaktır.

Temellendirilmiş kuram ile tek bir fikirde (örneğin akademisyenlerin özellikleri) araştırılabilmesine rağmen, sosyal hayatın bireyle sürekli bir etkileşimde olup onu ve kendisini dönüştürmeye meyilli olması açısından, temellendirilmiş kuram ile genelde süreç incelemesi yapılır. Temellendirilmiş kuram araştırmacıları, gerçek bir konuya dair gerçekleşen süreçle ilgili bir teori üretme çabası içerisindedirler. Temellendirilmiş kuram ile incelenecek olan süreç, herhangi bir konuyla bağlantısı olan insanların aralarında meydana gelen eylem ve olayları inceleyerek açıklanmaya çalışılır (Corbin ve Strauss, 2015). Bu eksende öğrencilerin derslerinde başarısı, cinsel yolla bulaşan hastalıkları önleme, psikolog ile danışanı arasında ilişki temellendirilmiş kuram ile açıklanabilecek potansiyele sahip süreçleri içermektedir (Creswell, 2020). Sürece yaklaşımla alakalı bir diğer konu da sürecin soyutlanılarak açıklanmasıdır. Temellendirilmiş kuram araştırmacıları bu soyutlamaları; kategoriler olarak tanımlar (Creswell, 2020). Kategoriler aracılığıyla, araştırmacı elde ettiği bilgileri tematik olarak analiz etme imkanına kavuşmaktadır. Örneğin danışanın 'hayata dair algısı' psikoloğuyla danışan arasındaki incelenen sürece dair temel kategorilerden birisi

olabilir. Temellendirilmiş kuram çalışmasında, kategoriler veya temalar için farklı başlık türleri kullanılmaktadır. Örneğin *in-vivo* (canlı) kodlama, temellendirilmiş kuramda sık sık kullanılan bir kodlama yöntemidir. "*Canlı kod*" araştırmacının bağlı bulunduğu akademik disiplinin terminolojisi yerine, bizatihi katılımcının kullandığı dil baz alınarak oluşturulan kodlamaları ifade eder (Creswell, 2020). Örneğin katılımcı sosyal bilimlerdeki *anomi* kavramı yerine 'yabancılık hissi' ifadesini kullanmayı tercih edebilir. Bu noktada oluşturulan kategoriler araştırmanın rapor kısmında ana başlıkları teşkil edeceği için 'yabancılık hissi' rapor kısmındaki kategorilerden birini oluşturacaktır. Araştırmacı, bir sonraki adımda kategoriyi destekleyecek kanıtlar ortaya koyarak, tekrar kategorizasyon yoluna gider, bu adım da "*açık kodlama*" aşamasıdır. Ardından var olan kategorileri modellemeye (eksen kodlama) tabii tutarak birbirleriyle ilişkilendirir. Araştırma problemi aracılığıyla yürütülen bu süreçte, en önemli faktör kategorilerin elde edilen verilerden üretilmesidir. Araştırmacı, süreçleri ifade ederken –mek, mak, me, ma'lı isim-fiiller kullanır (Charmaz, 2006). Araştırmanın girişinde ve amaç bölümünde kullanılan bu ifadeler, çalışmanın okuyucusuna da çalışma hakkında bilgi verir. Aşağıda kodlama süreci modellenerek verilmiştir.

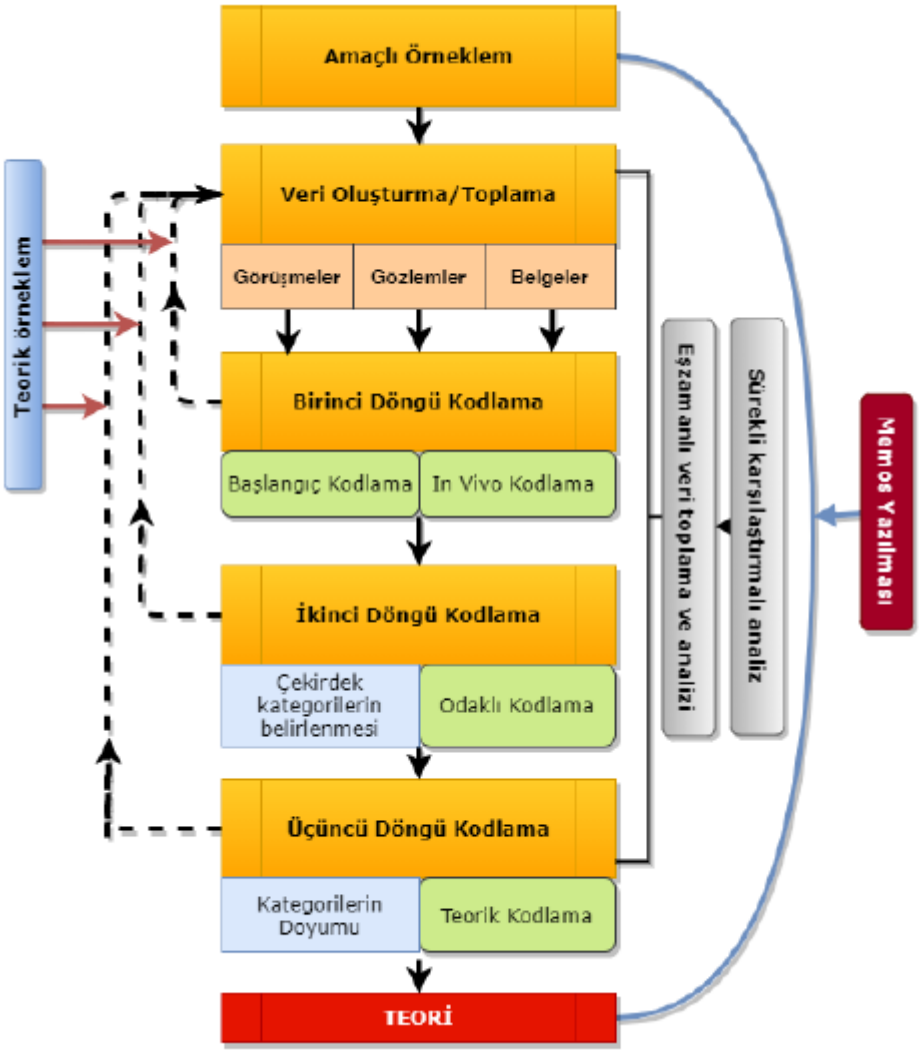

Şekil 2: Temellendirilmiş kuramdaki örneklem, veri analizi ve kuram arasındaki ilişki

Kaynak: (Günbayı ve Aşkun, 2023: 1683).

Yukarıda değinilen süreci ortaya koyabilmek için nitel araştırma yöntemlerinden biri olan temellendirilmiş kuramı tercih eden bir araştırmacı, çeşitli şekillerde verilerini toplayabilir; bunlara katılımcı günlükleri, kamu kayıtları, gözlemler dahildir (Charmaz, 2006). Ancak en çok tercih edilen teknik görüşme tekniğidir, bu sayede araştırmacı; katılımcı deneyimlerine katılımcıların kendi ifadeleriyle ulaşacaktır ve belki de verilere ulaşmanın en etkili yolu budur, ayrıca bu tutum yapılandırmacı yaklaşım ile de örtüşmektedir (Charmaz, 2006).

Amaca bağlı örneklemeyi kullanan temellendirilmiş kuram yöntemi, veri toplama sürecini yönetirken diğer nitel araştırma desenlerinden farklı ve emsalsiz bir yol izlemektedir. Veri toplama ve analizlerinin eş zamanlı yürütüldüğü bir temellendirilmiş kuram çalışmasında araştırmacı, "*kuramsal örnekleme*" aracılığıyla örneklemini belirler. İlk bakışta pragmatik olarak nitelendirilebilecek bu örneklem seçiminde, araştırmacının teori üretmeyi kolaylaştıracak ve fayda sağlayacak metin ve görüntüleri seçmesi gerekir. Bu durum ise örneklemin seçiminde teorik üretime odaklanılmış bir durum yaratacaktır (Creswell, 2020). Örneğin lise eğitimi üzerine araştırma yapacak bir temellendirilmiş kuramcı, lisedeki personellerden ziyade müdür-öğretmen-öğrenci üçlüsü arasından tercih yaparak örneklemini kuramsal anlamda daha işlevsel bir hale getirmiş olacaktır.

Desen geliştikçe, tıpkı kuramsal değer için veri örneklemenin tercih edilmesi gibi; desen sayesinde de belirli bir örnekleme ulaşabilir. Bu bağlamda "*gelişen desen"* tüm verilerin toplanmasını beklemek yerine, araştırmacının ilk veriyi edindiği andan itibaren veriyi analiz ettiği ve analizi sonucunda bir sonraki veriye nasıl ulaşacağının yolunu belirlediği süreçtir. Bu süreç içerisinde araştırmacı sonraki adımda ulaşacağını veriye uğraşma yolunu kolaylaştırmaya çalışırken diğer yandan da oluşturduğu kategorilerin anlamlarını berraklaştırır. Bu süreç bir başka değişle örgü örmeye benzetilebilir, veri toplama ve analiz süreçlerinin bir ileri bir geri gidilerek verileri ve kategorileri sürekli incelemeyi mümkün kılar. Bu süreç, araştırmacı açısından "*doygunluk*" olarak isimlendirilecek olan; toparlanacak olan yeni verilerin mevcut kategorilere ek bir kategori vermeyeceğini veya teorik olarak gelişime bir destek sağlamayacağının düşünüldüğü ve araştırmacının kendi seçimiyle veri toplama kısmını tamamladığı basamağa tekabül eder.

Temellendirilmiş kuram çalışmasında, araştırmacı önce verilerini toplar ve eşzamanlı analiz eder, bu sayede kategorilere ulaşır ve kategoriler aracılığıyla veriler üstüne tekrar düşünme fırsatı yaratır; bu durum da birbirleriyle de karşılaştırılabilecek bilgi kategorileri oluşturulur. *Sürekli karşılaştırma*; karşılaşılan olayı verilerle, verileri kategorilerle, nihayetinde kategorileri de birbirleriyle karşılaştırma yaparak tümevarımsal bir analiz sürecini içerir. Temelde amaç kategorilerden teoriye ulaşan bir tümevarımsallık kullanmaktır (Creswell, 2020). Bu süreçte araştırmacı oluşturacağı teoriye giden yolun üstündeki engelleri kaldırır. Verileri ve kategorileri ayıklayarak en açıklayıcı bilgiye

ulaşmaya çabalar. Bu sürecin doğru yönetilebilmesi için Glaser şunları ifade etmektedir; öncelikle araştırmacı üzerinde çalıştığı verilerin neler olduğunu sormalıdır. Soracağı bir diğer soru kategoriler üzerinedir; hangi kategori veya alt kategori bu hadisenin itici gücünü oluşturmaktadır? Bir diğer soru verilerin arasında gerçekte ne olduğudur, bir diğer soru ise eylemin sergilendiği eylem sahnesinde temelde hangi sosyal psikolojik veya yapısal süreç etkilidir (Glaser, 1992).

Veri toplama ve analiz süreçleriyle ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer önemli kavram *çekirdek kategoridir*. Temellendirilmiş kuram teorisyeni oluşturacağı teori için merkezi önemde bir esas olgu seçer. Araştırmacı, çekirdek kategoriyi seçerken kategorileri birbirleriyle karşılaştırarak hangi kategorinin görülme frekansının daha yüksek olduğunu veya diğer kategorileri belirleyen bir yapısı olduğunu seçer. Glaser'in belirttiği gibi çekirdek kategori zaten sürecin içinde belirgin bir şekilde ön plana çıkan kategoridir, sürecin merkezi veya ana teması olacaktır (Glaser, 1992). Strauss ve Corbin de çekirdek kategorinin belirlenmesi için bazı etmenleri belirlemişlerdir.

1. Diğer kategorilerle ilişkisi bulunan merkezi bir konumda yer almalıdır.
2. Sık bir örüntü içerisinde tekrar etmelidir. Çoğu durumda bu kategoriye işaret eden göstergelerin varlığı çekirdek kategorinin belirlenmesindeki ölçütlerden biridir.
3. Kategorileri birbirleri ile ilişkilendirme konusunda tutarlı bir duruş yaratabilmelidir, zorlama şekilde seçilen bir çekirdek kategori çalışmanın tutarlılığını zedeleyecektir.
4. Çekirdek kategoriyi belirlerken, tanımlamak için oluşturulan kavram yeterince soyut olmalıdır.
5. Nasıl ki kavramlar sadeleştirilirken teori açıklayıcı ve doyurucu bir biçime kavuşuyorsa, çekirdek kategori de zamanla büyüyüp gelişen bir potansiyele sahiptir.
6. Koşullar değişse bile açıklamanın halen tutarlı olması gerekmektedir (Strauss ve Corbin, 2015).

Daha önce belirtildiği üzere temellendirilmiş kuram araştırmacısı için amaç, orta büyüklükte bir teori üretmektir. Bu bağlamda *teori üretimi*nde amaç derinlerde, daha doğrusu verilerin arasında gizli olan teoriyi ortaya çıkartabilmektir. Elbette temellendirilmiş kuramla üretilecek bir teori evrensel genellebilirlik yetisine sahip değil; ancak

temellendirilmiş kuram çalışması küçük çaplı bir araştırmada üretilen ‘küçük bir hipotez’ de değildir (Glaser ve Strauss, 1967). Aksine ‘orta büyüklükte’ olan ve toplumsal olarak gerçek bir konuya ilişkin açıklama getiren bir teoridir (Charmaz, 2000). Temellendirilmiş kuram araştırmacısı teorisini ortaya çıkartırken yazdığı hikayeyi de gereksiz ayrıntılardan kurtarır ve hikayeyi çalışmanın rapor kısmına ekler. Bu süreç eksen kodlamada elde edilen kategorileri ilişkisel bir şekilde teorikleştirmeyi içerir.

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer önemli prosedürel ilke, hatırlatıcı notlar almaktır. *Memo*lar olarak isimlendirilen hatırlatıcı notlar, araştırmanın başından sonuna kadar tutulan ve araştırmacının kendisiyle yaptığı konuşmaları içeren yazılardır, bu sayede araştırmacı araştırma verileriyle sürekli irtibat halinde kalır (Charmaz, 2006). Teorinin araştırma sürecinde her an tekrar şekillendiğini ve geliştiği vurgulanan temellendirilmiş kuram çalışmasında memolar aracılığıyla, araştırmacı yeni veri kaynaklarına yüzünü dönecektir. İleriye gitmek için kolaylık elde edecektir ve bu sayede verilerin altında ezilmeyecektir. Fakat sağladığı bu olumlu özelliklere rağmen memoların raporlaştırılması nadir görülen bir alışkanlıktır (Babchuck, 1997). Bu konuda Orona (1997) çalışmasında memoların araştırmacıya katkılarını şöyle sıralar:

1. Araştırma seyrince fark ettiği bütün düşünceleri özgür bir şekilde ifade edebilmesine olanak sağlar.
2. Verilerle ilgili betimleme yapamadığı bir noktaya geldiğinde araştırmayı durdurup veya askıya halıp zaman esnekliği kazanmasını sağlar.
3. Sahadaki saf veriden hareket ederek inşa ettiği kategoriler arasındaki ilişkisellikleri daha kolay ayırt etmesine yardımcı olmaktadır (Orona, 1997).

Bu noktada temellendirilmiş kuramla alakalı verilen bilgiler toparlanacak olursa; temellendirilmiş kuram, sosyal bilimler alanında yeni teoriler geliştirmek ve bu teorilerin veri tabanlı olmasını sağlamak amacıyla kullanılan etkili bir araştırma yöntemidir. Bu yaklaşım, özellikle sosyal gerçekliğin karmaşıklığını anlamak ve bu gerçekliğe dair yeni bakış açıları oluşturmak için önemlidir. Temellendirilmiş kuram, araştırmacıların verilerle sürekli bir etkileşim içinde olmalarını ve bu süreçte adım adım bir teori inşa etmelerini öngörür. Bu yöntemin en büyük katkılarından biri, araştırmacıların teorilerini doğrudan

verilerden türetmelerini sağlamasıdır. Bu, teorilerin gerçek dünya verileriyle desteklenmesini ve bu nedenle daha sağlam ve geçerli olmasını sağlar. Temellendirilmiş kuram, araştırmacılara verileri analiz etme ve bu analizler sonucunda yeni bir teori geliştirme sürecinde esneklik tanır. Bu esneklik, araştırmacının verilerle sürekli bir diyalog halinde olmasını ve bu sayede teoriyi verilerle uyumlu bir şekilde inşa etmesini mümkün kılar. Sosyal bilimlerde mevcut teorilerin yetersiz kaldığı ya da açıklama güçlüğü çektiği durumlarda, yeni teoriler geliştirme sürecine yorumlayıcı bir yaklaşım sunmasıdır. Bu yöntem, araştırmacının verileri analiz ederken tümevarım ve tümdengelimi bir arada kullanmasını ve bu sayede teorinin daha geniş bir bağlamda anlamlandırılmasını sağlar. Temellendirilmiş kuram, bu açıdan, sosyal bilimlerde teori geliştirme sürecine önemli bir katkı sunar. Bu yöntem, araştırmacıların verilerle sürekli bir etkileşim içinde olmalarını ve bu süreçte adım adım bir teori inşa etmelerini öngörür. Temellendirilmiş kuram, sosyal bilimlerde mevcut teorilerin yetersiz kaldığı durumlarda, yeni teoriler geliştirme sürecine yorumlayıcı bir yaklaşım sunarak, bu alanda önemli bir katkı sağlar. Temellendirilmiş kurama yönelik buraya kadar verilenler aşağıda tablolaştırılacaktır.

Tablo 3

Temellendirilmiş kuram yönteminin araştırma metodolojisi açısından özellikleri

Özellikler	Temellendirilmiş Kuram
Odak	Alanda elde edilecek olan veriler içerisinden temellendirilmiş bir kuram geliştirmek
Desen İçin En Uygun Olan Problem Türü	Katılımcıların fikirlerinden hareketle bir kuram oluşturma
Disiplin Arka Planı	Sosyolojiden faydalanma
Analiz Birimi	Birden çok bireyin dahil olduğu süreç, eylem ya da etkileşimi araştırma
Veri Toplama Şekilleri	Öncelikli olarak, 20-60 bireyle yapılan mülakatları kullanma
Veri Analizi Stratejisi	Açık kodlama, eksenel kodlama ve seçici kodlama ile veri analizi
Yazılı Rapor	Bir şekil veya diyagram üzerinde resmedilmiş bir kuram oluşturma
Çalışmanın Genel Yapısı	Giriş (problem, sorular) Araştırma prosedürleri (kuram oluşturma, veri toplama, analiz ve sonuçlar) Açık kodlama Eksenel kodlama Seçici kodlama ve teorik önermeler ve modeller Kuramın tartışılması ve mevcut literatürle karşılaştırma

Kaynak: (Creswell, 2023'ten uyarlanmıştır).

3.5 Temellendirilmiş Kuramın Güçlü Yönleri ve Sınırlılıkları

Temellendirilmiş kuram sosyal süreçlere odaklanan bir yaklaşımdır. Sosyal süreçleri açıklamaya yönelik teori üretme çabası temellendirilmiş kuramın bir yöntem olarak en güçlü yanlarından birisidir. (Urcia, 2021: 9). Fakat tıpkı fenomenoloji gibi, nitel araştırma desenlerinden biri olduğu için ve teorik örneklemeyi uyguladığı için, genellenebilir bir teori üretemez (Creswell, 2023). Ayrıca klasik temellendirilmiş kuram desenini uygulayan bir araştırmacı için nesnel bir gözlemci olma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır ve bu durum da araştırmacı için tarafsız olmak uğraşı gerektirmektedir.

Öte yandan verileri araştırmanın başından sonuna kadar sürekli gözden geçirmek, temellendirilmiş kuram araştırmacısı için yoğun bir emek harcayacağı eş zamanlı veri toplama ve analizi sürecini içermektedir (Urcia, 2021: 9). Ancak temellendirilmiş kuramın güçlü yanlarından birisi çeşitli uyarlamalara açık olmasıdır ve bu durum da Ralph ve diğer düşünürler tarafından *metodolojik dinamizm* olarak adlandırılmıştır (Urcia, 2021: 9).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
FENOMENOLOJİK YÖNTEM VE TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM (GROUNDED THEORY) ARASINDAKİ İLİŞKİYİ ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ AÇISINDAN TARTIŞMAK

Bu bölümde fenomenolojiyi ve temellendirilmiş kuram araştırma metodolojisi açısından tartışılacaktır. Ancak önceki bölümlerde görüldüğü üzere, kurucu düşünürlerinin ardından, her iki araştırma deseninde de değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır. Fenomenolojiye yönelik yapılan eleştirilerin başında Shutz'un bireyci paradigmaya olan bağlılığı yer almaktadır. Bu bağlılığın altında ise, Husserlci fenomenolojinin "bütün anlam birey ego'nun öznel niyetsel edimleriyle inşa edilmektedir" postülası yatmaktadır (Hekman, 1999: 46). Ancak *öznel niyetselliklere aşırı önem verme* tavrı, Husserl'in ardılları ve düşünce geleneğinin geliştiricileri olan Heidegger ve Gadamer tarafından belirli noktalarda aşılarak günümüze gelerek; sadece faili değil, yapıyı da önemseyen bir fenomenoloji inşa edilmiştir. Nitekim eski epistemolojilerin aşılması gerektiği yukarıda belirtilmiştir; bu aşılma durumu da Gadamer'in, sosyal aktörlerin dille oyun oynadığı bireysel bir alan olarak değil, tam tersine dilin sosyal aktörlerle oyun oynadığı yapısal bir alan olduğu düşünülerek gerçekleşecektir (Hekman, 1999: 48). Aynı şekilde Glaser'in pozitivizmle eleştirilen temellendirilmiş kuramı da aynı şekilde kalmamış, ardılları olan Strauss ve Corbin, nihayetinde de öğrencileri Katty Charmaz tarafından daha yorumsayıcı ve yapılandırmacı bir biçim almıştır ve bağlı bulundukları paradigmalar daha işbirlikçi bir hale gelmektedirler (Denzin vd., 2024: 80). Nitekim Laurel Richardson'a göre, paradigmalar üstüne tartışma yürütülürken bile paradigmalar değişmektedir (Denzin vd., 2024: 80). Sonuç olarak bu bölümde ilk günkü halleriyle değil, halihazırda mevcut olan ve en güncel halleri üzerinden bir tartışma yürütülmesi daha uygun bulunmuştur. Genel bir özetle iki geleneğin ortak yönleri şu şekilde belirlenmiştir;

1-) Her iki gelenek de yapısalcı paradigmayla uyumlu oldukları için birbirleriyle çelişmezler,

2-) Her iki gelenek de eldeki verilerin tanımlanmasının ötesine geçerek, anlamların üzerine yoğunlaşırlar,

3-) Her iki gelenek de deneyimlerin doğasını anlamaya veya yorumlamaya çalışırlar (Denzin vd., 2024: 80).

Bu bağlamda, önce ilk versiyonlarının felsefi sayıltıları ele alınıp yöntemlere etkisi üzerinde durulacak, ardından yapılandırmacı paradigmanın yöntemlerin üzerindeki etkisi açıklanacak, son olarak bir araştırmada aynı veri seti üzerine her iki yöntemin eş zamanlı kullanılmasının mümkün olup olmadığı üzerine bir tartışma yürütülecektir.

4.1. Temellendirilmiş Kuram ve Fenomenolojik Yöntemin Pozitivist/Post-Pozitivist Kökenleri ve Yöntemler Üzerine Etkisi

Önceki bölümlerde ele alınan temellendirilmiş kuram ve fenomenolojik yöntemin her ikisi de nitel araştırma desenleri arasında yer alan ve son yıllarda sık sık kullanılan iki farklı araştırma metodolojisi (Goulding, 2005) ve desenidir (Creswell, 2023: 5). Her iki metodolojinin de ilk versiyonları zamanın hakim pozitivist perspektifi sırasında ilk kez tanımlandıkları şekliyle, ontolojik olarak naif realistti (Denzin vd., 2024: 76) ve epistemolojik olarak nesneldi (Charmaz ve Bryant, 2010). İlerleyen yıllarda, nitel araştırmalarda paradigmatik önemli gelişmeler, her iki metodolojinin de göreceli bir ontolojiye ve bilimsel araştırma için daha yapılandırmacı bir yaklaşıma evrilmelerine yol açmıştır (Charmaz ve Bryant, 2010; Denzin vd., 2024). Aşağıda (Tablo 4) her iki metodolojinin felsefi evrimine genel bir bakış sunulmaktadır.

Tablo 4

Metodolojilere evrimsel bir bakış

	Temellendirilmiş Kuram	**Fenomenoloji**
Yaratıcılar	Glaser ve Strauss (1967)	Husserl (20. Yüzyılın başları)
Kurucu Paradigma ve Felsefi Temeller	Pragmatizm Sembolik Etkileşimcilik	Fenomenoloji felsefesi; insan deneyimi bilginin kökleridir
Araştırmacının Duruşu	Tarafsız, objektif	Tarafsız, Objektif
Metodolojinin Evrimsel Dönüşünün Yazarı	Charmaz (2000): Yapılandırmacı Temellendirilmiş Teori	Heidegger (1960'lar): Yorumlayıcı Fenomenoloji
Evrimsel Dönüşün Ardından Paradigma ve Felsefi Temeller	Yapılandırmacılık Pragmatizm Sembolik Etkileşimcilik Dünya yorumlanır	Yapılandırmacılık Dünyada-olmak yoluyla anlamak Yaşam-dünyaları
Araştırmacının Duruşu	Subjektif, bilginin ortak kurucusu	Subjektif, bilginin ortak kurucusu

(*Kaynak: Burns ve ark (2022)'dan uyarlanmıştır.)*

Her iki araştırma deseninin de temel amacı, sosyal olay ve olguların altında yatan anlamları ve bu anlamların toplumsal olarak nasıl üretildiğini bulmaktır. Bu amaca ulaşırken kullandıkları yol ve yöntemler aslında temel varsayımlarının farklı olduğunu göstermektedir; ancak fikirler tarihindeki birlikte evrimleri, aralarındaki sınırların gözenekli olduğu anlamına gelmektedir (Starks vs Trinidad: 2007: 1373).

Glaseryen temellendirilmiş kuram, Straussçu yorumlayıcı temellendirilmiş kuram ve Husserlci betimleyici fenomenoloji yaklaşımlarında pozitivizmin ve post-pozitivizmin etkileri belirgindir (Burn vd., 2022: 5). Örneğin Glaseryen ve Staussçu temellendirilmiş kuramda araştırmacı, dışsal bir gerçekliğin tarafsız bir teorisini ortaya koymaya çalışacağı için kendisiyle katılımcılar ve onlardan elde ettiği veriler arasına bir sınır koyar. Benzer şekilde, araştırmacının kendi ön-kabullerini paranteze aldığı ve daha önceki bilgilerini

görmezden geldiği Husserlci betimleyici fenomenolojide de görülmektedir. Bu eksende, Husserl tarafından oluşturulan betimleyici fenomenolojide araştırmacı dışsal bir gerçekliği nesnel olarak tanımlamaya çalışır (Koch, 1995). Aynı durum araştırma bulgularının yorumlanması esnasında da ortaya çıkacaktır. Hem Glaseryen ve Straussçu temellendirilmiş kuramda, araştırmacı gelecekteki çalışmalarla doğrulanabilir veya yanlışlanabilir olduğu varsayılan bir tekil gerçeklik teorisi ortaya koymaya çalışır hem de betimleyici fenomenolojik bir araştırmada, çalışma tamamlandıktan sonra araştırılan fenomenin araştırmacının önyargısının dokunmadığı bağlamsal bir bilgi üretilmeye çalışılır (Burns vd., 2022: 6).

4.2. Temellendirilmiş Kuram ve Fenomenolojik Yöntemin Yapılandırmacılığa Dönüşümü ve Yöntemler Üzerindeki Etkisi

Temellendirilmiş kuram, kurucusu Glaser ve Strauss ile tanımlandığı şekliyle başlangıçta daha pozitivist kökenlere bağlıdır ve araştırma esnasında kodlamalar da dahil tüm aşamalarda araştırmacı veriler üzerinden bir teori üretme amacıyla araştırmasını yürütmektedir. Sonraki süreçlerde, Glaser ve Strauss'un öğrencisi olan Katty Charmaz aracılığıyla evrimsel bir dönüş yaşamış ve bireysel gerçekliklerin öznel doğasının ihmal edilmesi de hesaba katılmıştır (Burns vd., 2022: 6). Bu sayede evrimsel bir dönüş gerçekleşmiştir. Yapılandırmacı bir anlayış benimseyen Charmaz, sonuçta araştırmacı ile katılımcının birlikte inşa edeceği bir teorinin peşinde olunması gerekliliğinin anlaşılacağı bir desen inşa ederek, ontolojik olarak göreceli, epistemolojik olarak da öznel bir temellendirilmiş kuram geliştirmiştir (Mills vd., 2006b: 26).

Yapılandırmacı Temellendirilmiş Kuram desenini benimseyen araştırmacılar için, diğer temellendirilmiş kuram desenlerinde olduğu gibi sembolik etkileşimcilik araştırmayı etkileyen bir perspektiftir. Bu perspektife göre araştırma verileri katılımcının dünyayı algılama şeklinin doğrudan bir kopyası olmayacak; aksine katılımcının yorumlarını da içeren bir sonuç ortaya çıkacaktır (Burns vd., 2022: 6).

Benzer bir yapılandırmacı dönüşüm fenomenolojinin kurucusu sayılan Husserl'in öğrencisi Heidegger'in, Husserl'in görüşlerini geliştirmesi aracılığıyla olmuştur. Heidegger, tarafsız bir anlama eyleminin mümkün olmayacağını, bundan ziyade bireylerin bir "şey"i anlamaya çalışırken her zaman kişisel deneyimlerini ve önyargılarını kullanarak hareket ettiklerini, bu nedenle de bilginin inşa edilirken öznel anlamlardan etkilendiğini ileri sürmüştür (Carman'dan aktaran Burns vd., 2022: 6). Felsefi anlayışlarındaki bu farklılıklar nihayetinde fenomenolojinin yöntemine de yansımış, Heidegger'in etkisiyle yorumlayıcı fenomenoloji olarak adlandırılacak olan yeni bir fenomenolojik düşünme biçimi ortaya çıkmıştır. Husserl'in betimleyici fenomenolojisinden farklı olarak, Heidegger'in temellerini attığı bu yeni düşünce biçiminin felsefi sayıltıları onu yapılandırmacı paradigmanın içine yerleştirmiştir (Annels, 1999).

Husserl'in "neyin bilinebileceği"ni araştıran betimleyici fenomenolojisinin epistemolojik temellerin üzerine yükselmesinin aksine, yorumlayıcı fenomenoloji doğası gereği ontolojik temeller üzerinde yükselmiştir (Annels, 1996). Anlama eylemi, Heidegger'in Varlık ve Zaman'ında açıkladığı şekliyle *Dasein*, yani dünyada-olma yoluyla gerçekleşir. Heidegger'de bireyler dünyaya ayrılmaz bir şekilde bağlıdırlar ve tıpkı Nietzsche'nin *perspektivizmi*ne (Perspektivizm kavramı üzerine detaylı bir tartışma için bknz: Çelik, E. E., (2013). "Gadamer'in Hermeneutik Ufku ve Nietzsche'nin Perspektivizmi". Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 15, s. 134-139.) benzer bir biçimde, tanrısal bir bakış açısıyla dünyayı ve eylemleri göremezler; aksine dünyayı inşa ettikleri gibi dünya da bireyleri inşa ederek eylemlerin görünme biçimlerini dahi etkilemektedir (Burn vd., 2022: 6). Nitekim betimleyici fenomenolojide olduğu şekliyle, neyi bilebileceğini araştırmacı bilemez. Araştırmacının yapması gereken şey varlığın anlamını anlamaya çalışmak olmalıdır; çünkü dünyada-olmak a prioridir ve varlık bir puzzle gibi parçalı değil, aksine bir bütün olarak varlığını sürdürmektedir (Mackey, 2005: 181). Bu noktada, temellendirilmiş kuramın ve fenomenolojik desenin nasıl ve neden yapılandırıcı paradigmanın içerisinde yer aldığı açıkladıktan sonra, yönteme etkileri üzerinde durularak tartışma bölümü sonlandırılacaktır.

Yapılandırmacı temellendirilmiş kuram deseni, yukarıda da belirtildiği gibi, çoklu gerçeklikleri bağlamsal olarak inceler ve bilginin her zaman eksik olacağını; dolayısıyla

bilginin araştırmacı ve katılımcının ortak çabası ile inşa edileceğini savunmaktadır. Aynı durum Heidegger'in etkilediği yorumlayıcı fenomenoloji için de geçerlidir, gerçeklikler çoklu olduğu için kesin bir bilgiye ulaşılamaz ve bilgi üretimi fenomenolojiye göre ortak bir inşadır. Ayrıca yapılandırmacı temellendirilmiş kuramın göreci ontolojisi, araştırmacının araştırma esnasındaki varsayımlarının farkında olmasını gerektirdiği için, katılımcı ile kendisinin bilginin ortak yaratıcıları olduğunun bilincindedir. Bu bilinçlilik halinin getirdiği düşünümsellik oldukça önemlidir; çünkü kodlama aşamaları devam ederken hem araştırmacının hem de katılımcının gerçekliğe yönelik algı ve tutumlarında belirgin farkındalıklar oluşacaktır. Bu bağlamda araştırmacı ile katılımcı arasındaki etkileşime odaklanılması tavsiye edilmektedir (Mills vd., 2006a: 9).

Güncel fenomenoloji ve temellendirilmiş kuram çalışmalarının yapılandırmacı paradigma ekseninde metodolojik olarak nasıl kesiştiğini serimleme açısından Munhall'ın 1994 yılında yayınladığı çalışmasından faydalanılacaktır. Munhall'a göre tüm deneyimler bağlam içinde yer almaktadır ve araştırmacının peşine düştüğü anlam duygu, mekan ve zamandan bağımsız bir biçimde incelenmemelidir (Munhall, 1994), bu noktada Heidegger'in fenomenolojik felsefesinin esintileri açık bir biçimde görülmektedir. Temellendirilmiş kuramda *memo* olarak adlandırılan hatırlatıcı notların araştırma süreci boyunca araştırmacıya yardımcı olması açısından tavsiye edildiğini ve önemli olduğu yukarıda belirtilmişti, aynı durum yorumlayıcı fenomenolojik düşünceyle uyumlu olan Munhall'ın yaptığı çalışmada kendisini göstermektedir. Munhall da tıpkı Heidegger gibi araştırmacının kendisini paranteze almasının dünyada-olma durumundan dolayı mümkün olamayabileceğini savunarak, araştırmacıya notlar almasını tavsiye etmiştir. Günlük tutmak olarak nitelendirdiği bu yaklaşımında Munhall, bu durumun kategorilerin belirlenmesi hususunda yardımcı olacağını ifade ederken; ayrıca araştırmayı etkileyebilecek, araştırmacının ön-kabullerini de günlük aracılığıyla fark edebileceğine dikkat çekmektedir (Munhall, 2012). Ayrıca Munhall'a göre günlük tutma yorumlayıcı fenomenolojide temaların kategorizasyonu yerine, araştırmacının gelişen anlayışlarını, kişisel gelişimini ve deneyimlere dair duyarlılığını artıracaktır (Koch, 1995). Nitekim yukarıda belirtildiği üzere araştırmacı sadece basit bir gözlemci değil, araştırmanın katılımcıyla birlikte ortak yaratıcısıdır.

Yapılandırmacı Temellendirilmiş Kuram çalışmasında araştırmacı süreci ortaya çıkarmak amacıyla "neden" sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır. Katılımcıların var olan sürece dair temel varsayımları arasındaki ortaklıklar ve paylaşımlar tespit edilmektedir. Bu sayede araştırmacı sürecin nasıl işlediğini ve bu süreci yaratan temel mekanizmaları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Mills'e göre temellendirilmiş kuramla yapılan bir araştırmada araştırma raporu nihayetinde katılımcıların ve bir yazar olarak araştırmacının seslerini duyurmak için yazılmaktadır ve katılımcıların verdikleri verilerin ortak anlamlar etrafında inşa edileceği sonucuna varılacaktır (Mill vd., 2006a).

Yapılandırmacı temellendirilmiş kuramın aksine yorumlayıcı bir fenomenoloji araştırmada Munhall'a göre teorik bir sonuç ortaya çıkmaz, fakat teorileştirmeye başlamak için bir temel ortaya çıkarılabilir (Munhall, 2012). Araştırmacı verileri analiz edip katılımcının verdiği olguları anlatı yazısıyla yansıttıktan sonra, katılımcılara geri dönerek anlatının onların verdiği bilgileri doğru yansıtıp yansıtmadığını teyit ederek, deneyimlerin doğruyu yansıtan kapsayıcı bir anlatısını kaleme alır. Munhall araştırmacının amacının katılımcılar arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmek olmadığını vurgulayarak, anlamın bireyselliğine önem atfeder ve bu sayede Heidegger'in felsefesiyle uyumlu hale gelir (Burns vd., 2022: 9).

Her iki araştırma metodolojisinin farklılıkları ve benzerlikleri vurgulandığına göre, aynı veri setine uygulandığında nasıl sonuçlar verdiğine yönelik Starks ve Trinidad'ın yaptığı çalışma farklı bir perspektif oluşmasına ışık tutacaktır. Hemşirelik alanında çalışan Starks ve Trinidad, hem temellendirilmiş kuram hem de fenomenolojik yöntemi kullanarak hastanede nitel araştırma yapmışlardır (Starks ve Trinidad, 2007). Araştırma sonucunda fenomenolojik yöntem, hekimlerin hastalarıyla prostat kanseri taramasını tartışırken hissettikleri "mide bulantısı" hissi gibi ortak unsurların tematik bir açıklamasını sunarken; temellendirilmiş kuram doktorlar ve hastalar arasındaki tartışmaların neden ve nasıl gerçekleştiğine dair bir teori ortaya koymuştur. Süreci etkileyen birçok faktör (örneğin randevu programlarının 10-15 dakika süren sınırlamaları veya hastaların ziyaretten verimli bir şekilde yararlanmamaları) olduğu ortaya çıkartılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak da ortaya çıkartılan teoride hem hastaların doktorları, hem de doktorların hastaları anlayışla karşılayabilmeleri için fenomenolojik yöntemle ulaşılmış olan, örneğin "mide bulantısı"

hissinin anlaşılabilmesinin; doktor-hasta birlikteliğini sağlamasında önemli olduğu tespit edilmiştir (Starks ve Trinidad, 2007).

Bu eksende hem temellendirilmiş kuram hem de fenomenolojik desen araştırmaları, aynı veri setine uygulandığında farklı noktalara ışık tutma gücüne sahiplerdir; bu durum da eleştirel realizmin eleştirel metodolojik çoğulculuk önerisiyle uyuşmaktadır ve araştırmaların verimini artırmak için oldukça uygun bir felsefi bakış açısıdır. Bu noktada sonuç bölümünde eleştirel realizmin önerdiği eleştirel metodolojik çoğulculuk ve araştırma desenlerinin nirengilenmesinin nasıl mümkün olacağından bahsedilerek çalışma sonlandırılacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
SONUÇ

Her sosyal bilimsel araştırma meta-teorik; yani ontolojik ve epistemolojik ön kabuller içermektedir (Danermark vd., 2018: 243). Bu ön kabuller bazı araştırmalarda açık bir biçimde belirtilirken, bazı araştırmalarda araştırmacılar (özellikle acemi araştırmacılar) bu kabullerin farkında bile olmayabilirler. Giriş bölümünde belirtildiği üzere, sosyal bilimlerde araştırmalar; yalnızca belirli tekniklerin uygulandığı ve prosedürel kırmızı çizgiler içerisinde yürütülen bir süreçten daha ziyade, araştırmacının dünya görüşü, araştırma nesnesine nasıl yaklaştığı, toplum hakkındaki ön-kabulleri ve bilgilerin nasıl elde edileceğine dair aksiyomatik anlayışlarını da içeren kompleks bir tasarımdır. Araştırmacının belirlediği araştırma problemi, topluma dair ön-kabulleri, araştırmacının dünya görüşü, araştırmacının ontolojik ve epistemolojik sayıltıları gibi sıralanabilecek bütün araştırma unsurları arasında bir uyum olması gerekmektedir. Bu noktada, araştırma desenlerinin günümüzde birlikte kullanılabildiği gerçeği tartışma bölümünde serimlendikten sonra, araştırmanın amacına uygunluğu açısından eleştirel realist bir bakış açısının verimli olacağı düşünülmektedir.

Öncelikle nitel araştırmalar ilk ortaya çıktıkları dönemden itibaren nicel yaklaşımları savunan düşünürler tarafından eleştirilmişlerdir. Nicel araştırmacılara göre nitel araştırmalar kesinlikten yoksundur ve bilim insanının tutumları araştırmanın seyri üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Benzer şekilde nitel araştırma kanadındaki düşünürler de nicel araştırmacıların naif nesnelciliklerinin toplumsal gerçekliğin kompleksliğini betimleme ve faillerin niyetlerini anlama noktasında yetersiz kaldıklarını düşünmektedirler (Danermark vd., 2018: 245). Hatta daha da ileri götürülecek olursa, nitel araştırma desenleri bile birbirleri yerine tercih edilerek diğer desenler dışlanacak biçimde kullanılabilmektedir. Bu noktada yapılan tartışmalar ve kutuplaştırmalar eleştirel realizme göre hem kısırdır, hem de yöntem ve desenleri birbirlerinin yerine koymak yanıltıcı olmaktadır (Danermark vd., 2018: 245-246). Metodolojik dikotomiler, ontolojik (gerçekliğin oluşumsal kuvvetlere bağlı olarak tabakalaşmış olması) ve epistemolojik (örneğin; yapı-fail dikotomisinden birinin bilgisine ulaşmayı öncelemek) dikotomileri de öne çıkartarak nicel-nitel ve nitel araştırmaların altında

yer alan desenlerin bir arada kullanılabileceği somut araştırma sürecinin anlaşılmasını engeller.

Sosyal bilimlerde olgular bağlamsal olarak tanımlanır (Danermark vd., 2018: 262). Ayrıca toplumsal olgular doğaları gereği komplekstir ve ilk bakışta anlaşılamayacak derinlikler içermektedirler. Bu durumu eleştirel realistler *gerçekliğin tabakalaşması* olarak ifade etmektedirler. Örneğin bir birey toplumun gözünde bir erkek, patronunun gözünde bir işçi, ailesinin gözünde bir baba, devletin gözünde de bir mülteci olabilir. Ve tüm bu nitelendirmeler farklı tabakalar ve incelenmesi gereken farklı bağlamlar içermektedir. Eleştirel realistler, metodolojideki sorunlardan birinin, sadece kapsam (birçok varlık hakkında daha sınırlı bilgi) ya da derinlik (daha az varlık hakkında daha ayrıntılı bilgi) meselesinin metodolojik literatürde önemli ölçüde en büyük sorunlardan biriymiş gibi yansıtıldığını düşünürler (Danermark vd., 2018: 262). Bu eksende belirleyici önemde olan sorun, üretken mekanizmaların bilgisinin farklı metodolojiler aracılığıyla nasıl ortaya çıkarılabileceğidir. Nitekim üretici mekanizmaların; açık bir sistem içindeki diğer mekanizmalarla ilişki içerisinde, birbirlerini etkileyen, değiştirebilen, pekiştirebilen eğilimler oldukları görülebilir (Danermark vd., 2018: 263). Bu noktada yapılması gereken nicel veya nitel desenleri hususunda ayrımlar yapmak değil, yoğun ve kapsamlı araştırma üzerine düşünmektir. Yoğun ampirik araştırma; nitel verilerin toplanması ve analiziyle ilgili temel unsurları içerimlemektedir. Kapsamlı araştırma; nicel verilerin toplanması ve istatistiksel analiziyle ilişkilidir. Konuyla alakalı detaylı bir tartışma çalışmanın kapsamını aşacağından, okuyucuya Harre (1979), Sayer (2017) ve Danermark vd. (2018)'nın çalışmaları tavsiye edilecektir. Ancak yoğun araştırmayla ilgili Sayer ve Danermark'ın değerlendirmeleri Harre'ninkinden farklıdır. Bu durumu Sayer; Harre'nin yoğun araştırmaları açıklarken kullandığı *ideografik* kelimesini kullanmadığını ifade ederek; kelimenin bazı sosyal bilimciler açısından pejoratif anlamlar içerdiğini, dolayısıyla kullanılmamasının yoğun tasarımları betimlerken tipik bireylerin incelenmesinin sınırını ortadan kaldırmasını kolaylaştırdığı şeklinde açıklamıştır (Sayer, 2017: 298). Özetle yoğun ve kapsamlı araştırma üzerine düşünmek; gerçeklik doğası gereği tabakalaştığı için; sosyal bilimlerin gerçekliğin üretken mekanizmalarına ışık tutabilecek unsurlarına odaklanmalarını kolaylaştıracaktır.

Bu noktada, Danermark ve diğer çalışma arkadaşlarının Toplumu Açıklamak (2018) isimli çalışmalarında tavsiye ettikleri *eleştirel metodolojik çoğulculuk* toplumsal araştırmalarda karma desen veya nirengileme [üçgenleme (Neuman, 2022)] yapılabilmesi için en uygun felsefi bakış açısıdır (Danermark vd., 2018). *Nirengileme* (triangulation); mimarlar ve denizcilerin uyguladıkları, nesneler arasındaki uzaklıkları birden çok konumdan gözlem yaparak ölçme tekniğidir (Neuman, 2022: 290). Toplumsal araştırmalarda araştırmacılar tek bir noktadan sabit bakış açısıyla gözlem yapmaktansa, çoklu bakış açıları kullanarak araştırmaların bilimselliğini ve güvenilirliğini artırmaktadırlar. Nirengilemenin literatürde birçok çeşidi bulunmaktadır, bunlar ölçüm nirengilemesi, gözlemci nirengilenmesi, kuram nirengilenmesi, yöntem nirengilemesi (Neuman, 2022: 290-292), yakınsak nirengileme ve bütünsel nirengilemedir (Turner vd., 2015: 9-14). Nirengileme çeşitleri sayesinde, araştırmacı hangi ontolojik ve epistemolojik varsayımlardan yola çıksa da, birden fazla tekniği birleştirmek; araştırmanın geçerliliğinin ve tutarlılığını artıracak ve karşıt paradigmalardan gelebilecek eleştirilerin önünü kesebilecektir (Denzin vd., 2024: Chapter 42:165).

Sonuç olarak, bu çalışmada fenomenolojik ve temellendirilmiş kuram desenleri araştırma metodolojileri açısından tartışılmıştır. Araştırma desenlerinin her ikisi de düşünsel anlamda uzun bir yol kat etmiş ve günümüzde birçok ortak özellik barındırmaktadırlar. Eleştirel realizmin araştırmacılara sunduğu eleştirel-metodolojik çoğulculuk perspektifi sayesinde, sosyal bilim araştırmalarında birden çok yöntem ve desen bir arada kullanılabilmektedir. Nirengileme (triangulation), karma yöntemlerin ve desenlerin bir arada kullanılabileceği bir yaklaşım sunmaktadır ve araştırmacılara bilimselliğe uygun ve güvenilir araştırmalar yapmaları hususunda kılavuz niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Annells, M. (1996). "Hermeneutic phenomenology: Philosophical perspectives and current use in nursing research". *Journal of Advanced Nursing*, 23(4), 705–713. https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.1996.tb00041.x

Annells, M. (1999). "Phenomenology revisited. Evaluating phenomenology: Usefulness, quality and philosophical foundations". *Nurse Researcher*, 6 (3), 5-19.

Araşan, A. (2021). "Sosyal Bilimlerde Çelişkisiz ve Sınırlanmayan Bir Betimleme İçin Hermenötik Fenomenoloji: Yöntembilim ve "Orman Yolu". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(3), 268-306.

Babchuk, W. A. (1996). "Glaser or Strauss? Grounded theory and adult education". in: *Proceedings of the 15th Annual Midwest Research to Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education*, 12 (2): 1-6.

Bacon, F. (2012). *Novum Organum-Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler-*. Sema Önal (çev.). Say Yayınları: İstanbul.

Baker, C., Wuest, J., & Stern, P. N. (1992). "Method slurring: The grounded theory/phenomenology example". *Journal of advanced nursing*, *17* (11), 1355-1360.

Berger, L. P., Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. Vefa Saygın Öğütle (çev.). Paradigma Yayıncılık: İstanbul.

Buke Okyar, İ. ve Öğüt, S. (2022). "Gömülü Teorinin Sosyal Bilimlerdeki Kullanımı: Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler ve Çocuk Evlilikler Örneklemi". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 109-132.

Burns, M., Bally, J., Burles, M., Holtslander, L., & Peacock, S. (2022). "Constructivist grounded theory or interpretive phenomenology? Methodological choices within specific study contexts". *International Journal of Qualitative Methods*, 21, 1-13. DOI: 10.1177/16094069221077758

Cevizci, A. (2000) *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları: İstanbul.

Cevizci, A. (2018) *Felsefe Tarihi-Thales'ten Baudrillard'a-*. Say Yayınları: İstanbul

Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory*. SAGE:UK.

Charmaz, K., & Bryant, A. (2010). Grounded theory. P. Peterson, E. Baker, & B. McGaw (ed.). in: *International Encyclopedia of Education* (pp. 406–412). Elsevier Ltd: UK.

Corbin, J., Strauss A. (2015). *Basics of Qualitative Research-Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory-*. SAGE Publications: USA.

Creswell, J. W. (2020). *Eğitim Araştırmaları.* Halil Ekşi (çev. ed.). EDAM Yayın: İstanbul

Creswell, J. W. (2023). *Nitel Araştırma Yöntemleri-Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni-*. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (çev.). Siyasal Kitabevi: Ankara.

Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*. Anı Yayıncılık: Ankara.

Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji Notları.* Anı Yayıncılık: Ankara.

Çelik, E. E., (2013). "Gadamer'in Hermeneutik Ufku ve Nietzsche'nin Perspektivizmi". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 127-144.

Çelik, H., Ekşi H. (2018). *Nitel Desenler: Gömülü Teori*. EDAM Yayın: İstanbul.

Danermark B., Ekström M., Jakobsen L., Karlsson J.C. (2018). *Toplumu Açıklamak*. Ümit Tatlıcan (çev.). Phoenix Yayınevi: Ankara

Denzin, N. K., Lincoln Y. S., Giardina M. D. and Cannella G. S. (2024). "Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research". Denzin, N. K., Lincoln Y. S., Giardina M. D. and Cannella G. S. (ed.). in: *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (p.p. 1-32). Thousand Oaks SAGE: U.S.A.

Dinçer E. M., Yılmaz P. K., Ekşi H. (2024). *Nitel Desenler: Fenomenoloji.* EDAM Yayın: İstanbul.

Dowling, M. (2007). "From Husserl to van Manen. A review of different phenomenological approaches". *International Journal of Nursing Studies,* 44 (1), 131-142. https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2005.11.026

Erbaş, H. (1992). "Sosyolojide Fenomenoloji". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi*, 14, 159-166.

Gençoğlu, A. Y. (2014). "Bir Kavram ve Kuram Üretme Stratejisi Olarak Temellendirilmiş Kuram". *Tarih Okulu Dergisi*, 7 (17), 681-700.

Giorgi, A. (2009). *The descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach.* Duquesne University Press: U.S.A.

Glaser B. G., Strauss A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. AldineTransaction: USA

Glaser, B. (1992). *Basics of grounded theory analysis: Emergence vs. forcing*, Mill Valley, CA: Sociology Press.

Goulding, C. (2005). "Grounded theory, ethnography and phenomenology". *European Journal of Marketing*, 39 (3/4), 294-308.

Güleroğlu, S. (2023). Husserl'in Fenomenolojisinde Hakikat Arayışı ve Yöntem Sorunu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Denizli.

Günbayı, İ. ve Aşkun, V. (2023). "… Or A Roadmap for Using Grounded Theory". *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 24 (3), 1671-1697.

Hacımuratoğlu, E. (2023). "Fenomenoloji ve Analitik Felsefe". *Felsefe Arkivi*, 59, 78-96.

Heidegger, M. (1987). *The Basic Problems of Phenomenology*. Albert Hofstadter (trans.). Indiana University Press: U.S.A.

Heidegger, M. (2021). *Varlık ve Zaman*. Kaan Ökten (çev.) Alfa Yayınları: İstanbul.

Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*. Hüsamettin Arslan, Bekir Balkız (çev.) Paradigma Yayınları: İstanbul.

Husserl, E. (1970). *Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology.* David Carr (trans.). Northwestern University Press: U.S.A.

Husserl, E. (1983). *Ideas Pertaining To A Pure Phenomenology and To A Phenomenological Philosophy.* Kersten F. (trans.). The Hague: The Netherlands.

Husserl, E. (2001). *Logical Investigations*. J. N. Findlay (trans.). Routhledge: UK.

Husserl, E. (2020). *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*. Tomris Mengüşoğlu (çev.). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Kıral, B. (2021). "Nitel Araştırmada Fenomenoloji Deseni: Türleri ve Araştırma Süreci". - *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research In Education and) Teaching*, 10 (4), 92-103.

Koch, T. (1995). Interpretive approaches in nursing research: The influence of Husserl and Heidegger. *Journal of Advanced Nursing*, 21 (5), 827–836. https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1995.21050827.x

Kockelmans, J. J. (2007). "Edmund Husserl ve Fenomenoloji". *Cogito*, 50, 111-141.

Laverty, S. (2003). Hermeneutic phenomenology and phenomenology: A comparison of historical and methodological considerations. *International Journal of Qualitative Methods*, 2 (3), 21-35. DOI: 10.1177/160940690300200303.

Mackey, S. (2005). "Phenomenological nursing research: Methodological insights derived from Heidegger's interpretive phenomenology". *International Journal of Nursing Studies*, 42 (2), 179–186. https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2004.06.011

Mills, J., Bonner, A.,&Francis, K. (2006a). Adopting a constructivist approach to grounded theory: Implications for research design. *International Journal of Nursing Practice*. 12 (1), 8-13. https://doi.org/10.1111/j.1440-172X.2006.00543.x

Mills, J., Bonner, A., and Francis, K. (2006b). The development of constructivist grounded theory. *International Journal of Qualitative Methods*, 5 (1), 25-35.

Moran, D. (2001). Analytic philosophy and phenomenology. *The Reach of Reflection: Issues for Phenomenology's Second Century*, 3, 409-33.

Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methods*. SAGE: USA.

Munhall, P. L. (1994). *Revisioning phenomenology: Nursing and health science research*. National League for Nursing Press.

Munhall, P. L. (2012). A phenomenological method. P. Munhall (ed.). in: *Nursing research: A qualitative perspective* (pp. 113-176).

Neuman, W. L. (2022) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri-Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, Özlem Akkaya (çev.). Siyasal Kitabevi: Ankara.

Nietzsche, F. W. (2009). *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Gürsel Aytaç (çev.). Say Yayınları: İstanbul.

Orona, C. J. (1997). Temporality and identity loss due to Alzheimer's disease. Strauss A., Corbin J. (eds.). in: *Grounded Theory in Practice* (pp. 171-196). Thousand Oaks SAGE: U.S.A.

Öğütle, V. S. (2013). *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Özlem, D. (2017). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji.* Notos Kitap: İstanbul.

Polkinghorne, D. E. (1989). "Phenomenological Research Methods". R. S. Valle and S. Halling (eds.). in: *Existential-phenomenological perspectives in psychology*. (pp. 41-60). Plenum Press: U.S.A

Richards, L., and Morse, J. M. (2013). *Read me first for a user's guide to qualitative methods* SAGE Publications: U.S.A.

Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. Aysel Tüfekci Akcan, Süleyman Nihat Şad (çev. ed.). Pegem Akademi: Ankara.

Sayer, A. (2017). *Sosyal Bilimlerde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım*. Sabri Gürses (çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. Adnan Akan, Seyda Kesikoğlu (çev.). Heretik Yayınları: Ankara.

Sebastian, K. (2019). Distinguishing between the strains grounded theory: Classical, interpretive and constructivist. *Journal for Social Thought*, 3 (1), 1-9.

Starks, H., & Brown Trinidad, S. (2007). "Choose your method: A comparison of phenomenology, discourse analysis, and grounded theory". *Qualitative health research*, 17 (10), 1372-1380.

Strauss, A., Corbin, J. M. (2015). *Basics of qualitative research: Techniques and Procedures for Developing Grounded.* Sage Publications: U.S.A.

Taylor, S. J., Bogdan, R., & DeVault, M. L. (2016). *Introduction to qualitative research methods: A guidebook and resource*. John Wiley & Sons: U.S.. alA.

Turner, S. F., Cardinal, L. B., & Burton, R. M. (2017). Research design for mixed methods: A triangulation-based framework and roadmap. *Organizational research methods*, 20 (2), 243-267. DOI: 10.1177/1094428115610808

Uluocak, Ş. (2018), "Bilgi Sosyolojisi Açısından Gerçekliğin Sosyal İnşası ve Gadamer Hermeneutiği". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 5 (1), 135-157.

Urcia, I. A. (2021). "Comparisons of Adaptations in Grounded Theory and Phenomenology: Selecting the Specific Qualitative Research Methodology" *International Journal of Qualitative Methods.* 20, 1–14. DOI: 10.1177/16094069211045474

Yalçın, H. (2022). “Bir Araştırma Deseni Olarak Fenomenoloji”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 213-232.

Zahavi, D. (2020). *Fenomenoloji, İlk Temeller*. Seçim Bayazit (çev.). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.